This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Det här är en digital kopia av en bok som har bevarats i generationer på bibliotekens hyllor innan Google omsorgsfullt skannade in den. Det är en del av ett projekt för att göra all världens böcker möjliga att upptäcka på nätet.

Den har överlevt så länge att upphovsrätten har utgått och boken har blivit allmän egendom. En bok i allmän egendom är en bok som aldrig har varit belagd med upphovsrätt eller vars skyddstid har löpt ut. Huruvida en bok har blivit allmän egendom eller inte varierar från land till land. Sådana böcker är portar till det förflutna och representerar ett överflöd av historia, kultur och kunskap som många gånger är svårt att upptäcka.

Markeringar, noteringar och andra marginalanteckningar i den ursprungliga boken finns med i filen. Det är en påminnelse om bokens långa färd från förlaget till ett bibliotek och slutligen till dig.

Riktlinjer för användning

Google är stolt över att digitalisera böcker som har blivit allmän egendom i samarbete med bibliotek och göra dem tillgängliga för alla. Dessa böcker tillhör mänskligheten, och vi förvaltar bara kulturarvet. Men det här arbetet kostar mycket pengar, så för att vi ska kunna fortsätta att tillhandahålla denna resurs, har vi vidtagit åtgärder för att förhindra kommersiella företags missbruk. Vi har bland annat infört tekniska inskränkningar för automatiserade frågor.

Vi ber dig även att:

- Endast använda filerna utan ekonomisk vinning i åtanke
  Vi har tagit fram Google boksökning för att det ska användas av enskilda personer, och vi vill att du använder dessa filer för enskilt, ideellt bruk.
- Avstå från automatiska frågor
  Skicka inte automatiska frågor av något slag till Googles system. Om du forskar i maskinöversättning, textigenkänning eller andra områden där det är intressant att få tillgång till stora mängder text, ta då kontakt med oss. Vi ser gärna att material som är allmän egendom används för dessa syften och kan kanske hjälpa till om du har ytterligare behov.
- Bibehålla upphovsmärket
  Googles "vattenstämpel" som finns i varje fil är nödvändig för att informera allmänheten om det här projektet och att hjälpa dem att hitta ytterligare material på Google boksökning. Ta inte bort den.
- Håll dig på rätt sida om lagen
  Oavsett vad du gör ska du komma ihåg att du bär ansvaret för att se till att det du gör är lagligt. Förutsätt inte att en bok har blivit allmän egendom i andra länder bara för att vi tror att den har blivit det för läsare i USA. Huruvida en bok skyddas av upphovsrätt skiljer sig åt från land till land, och vi kan inte ge dig några råd om det är tillåtet att använda en viss bok på ett särskilt sätt. Förutsätt inte att en bok går att använda på vilket sätt som helst var som helst i världen bara för att den dyker upp i Google boksökning. Skadeståndet för upphovsrättsbrott kan vara mycket högt.

Om Google boksökning

Googles mål är att ordna världens information och göra den användbar och tillgänglig överallt. Google boksökning hjälper läsare att upptäcka världens böcker och författare och förläggare att nå nya målgrupper. Du kan söka igenom all text i den här boken på webben på följande länk `http://books.google.com/`

PD
2013
A2

UC-NRLF
$B 62 951

YC 52449

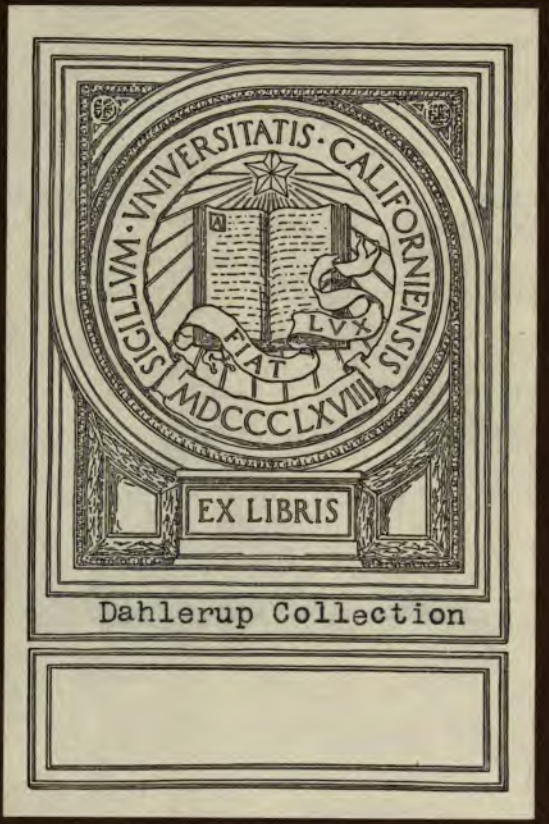
SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS
Dahlerup Collection

RUNORNA I NORDEN

AF

ERIK ÅLUND

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

RUNORNA I NORDEN

EN KORTFATTAD REDOGÖRELSE

FÖR

VÅRA FÖRFÄDERS ÄLDSTA SKRIFT

AF

ERIK ÅLUND

UNIV. OF CALIFORNIA

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1904

PD 2013
A2

Förord.

Till tjänst för dem, som möjligen önska få veta något om våra förfäders äldsta skrift, runorna, men icke hafva tillfälle att anlita vetenskapliga arbeten i ämnet, har utg. afsett denna kortfattade öfversikt. För att ge en fylligare föreställning om de med runor affattade urkunderna ha åtskilliga inskrifter fullständigt i öfversättning meddelats, och då det bland bokens läsare torde vara några, som finna ett nöje i att noggrannare genomgå några runristningar, ha flera bland dessa återgifvits i bild, med runtyper eller i translitteration. Vid utarbetandet af boken, som framträder utan alla anspråk, har P. Köbkes liknämnda arbete i många fall varit en god ledning. För öfrigt ha som källor användts böcker och tidskriftsuppsatser af J. G. Liljegren, S. Bugge, L. Wimmer, E. Brate, H. Hildebrand, Fr. Läffler, O. Montelius m. fl. Att gifva någon detaljerad redogörelse för hittills offentliggjorda förklaringar angående de särskilda runmyndernas uppkomst har icke ansetts lämpligt, i synnerhet som docenten O. v. Friesen inom kort kommer att utgifva en på nyaste forskningar grundad Runlära, där man kan vänta att finna denna fråga slutgiltigt löst.

Det är mig en kär plikt att till lektor E. Brate, som läst ett korrektur af denna skrift, uttala ett hjärtligt tack för därvid meddelade vänliga råd och upplysningar.

E. Å.

M300582

INNEHÅLL.

Sid.

Inledning . . . . . 1.

De germanska runorna . . . . . 12.

De nordiska runorna . . . . . 26.

LIBRARY OF CALIFORNIA

Inledning.

Det i folkens barndom naturliga sättet att för ögat återgifva märkliga händelser är att framställa dem i bild såsom å en tafla. Till detta slag af bildframställningar höra de talrika hällristningarna från bronsåldern, som förekomma flerstädes i Skandinavien, särskildt i Bohuslän, och som man med ett betecknande namn kallat »bergtaflor». Sådan var ock första begynnelsen till de egyptiska hieroglyferna, ur hvilka småningom utvecklade sig konventionella tecken för föreställningar och begrepp samt slutligen äfven tecken för ord, stafvelser och enkla språkljud. På liknande sätt uppkom antagligen äfven den kilskrift, som under långliga tider användes företrädesvis i Eufrat- och Tigrisländerna, samt andra arter af skrift, som finnas i inskrifter från äldre tider i Mindre Asien, på Kreta och närliggande öar. På ett område, som ligger midt emellan nämnda länder, nämligen i Fenicien och Palestina samt angränsande trakter, uppkom omkring tusen år före vår tideräknings början en skriftart, som vanligen kallas den feniciska. Denna blef med tiden af större betydelse än alla andra, i det att den gaf upphof till flera i äldre och nyare tider använda alfabet, bland andra till det grekiska samt därigenom till det af de västerländska folken upptagna latinska, som med tiden blifvit det viktigaste af alla.

Äfven runorna leda medelbart sitt ursprung från den feniciska skriften. Huru denna uppkommit har länge varit en omtvistad fråga. Den romerske historieskrifvaren Tacitus († efter 117) säger, att feniciernas skrift härstammar från de egyptiska hieroglyferna, en åsikt som länge varit den allmännast antagna. I senare tider har man sökt härleda den från kilskriften, hvilket syntes så mycket rimligare, som det feniciska alfabetet tydligen fått flera af namnen på sina bokstäfver från några af denna skrifts urtecken — de hebreiska bokstafsnamnen *alef*, *bet*, *dalet* m. fl. äro tydligen desamma som kilskriftens *alpu*, *bitu*, *daltu* m. fl. Under allra senaste tiden har man på annat håll trott sig finna förebilderna för den feniciska skriften.* På ön Kreta upptäcktes under 1890-talet åtskilliga inskrifter, tillhörande den kulturperiod, som efter den år 463 f. Kr. förstörda staden Mykene på Peloponnesus plägar kallas den mykeniska. En tysk språkforskare Kluge, som tolkat dessa på ett med grekiskan besläktadt språk affattade inskrifter, anser, att de däri använda tecknen gifvit upphof till det feniciska alfabetet. I 5 Moseb. 2: 23 och på ett par andra bibelställen berättas, att filistéerna, som bodde söder om fenicierna vid Medelhafvets östra kust och gifvit namnet Palestina åt landet mellan öknen och hafvet, dit invandrat från Kaftor, d. v. s. Kreta. Kluge anser, att dessa filistéer, som tydligen stodo högre i kultur än andra i Kanaan boende folk, från sina förra boningsplatser medfört skrifkonsten och meddelat den åt sina semitiska** grannar. Den efter

* Se S. A. Fries i Varia, maj 1900.

** Semitiska (efter Noaks son Sem) kallas de folk, som i äldre tider bodde i sydvästra Asien. De viktigaste af dessa voro *judarne*, på hvilkas språk, hebreiskan, Gamla testamentet är affattadt, hvilken utdog såsom talspråk i följd af den babyloniska fångenskapen, *fenicierna* och *syrierna* i Fenicien och Syrien, och närmast norr om judarne *araméerna*, hvilkas språk talades i Palestina och angränsande trakter på Jesu tid, *assyrierna* och *babylonierna*

fenicierna uppkallade skrift, som sålunda uppkom, bestod icke af bokstäfver i vanlig mening utan af ett slags stafvelsetecken, som hvart och ett representerade ett medljud med tillhörande själfljud. De äldsta med sådana bokstäfver affattade inskrifter gå tillbaka något mer än tusen år före Kristus. En bland de viktigaste är en öster om Jordan funnen stenpelare, hvarå den i 2 Krönb. 3 omtalade moabitiske konungen Mesa låtit inhugga en inskrift med anledning af en seger öfver judarne. En annan märklig inskrift förekommer i den tunnel, som konung Hiskia lät spränga för att därigenom föra vatten till Siloa-dammen vid Jerusalem. Inskrifter med samma tecken finnas äfven i Fenicien samt på judiska mynt så sent som från mackabéertiden, då de hos judarne började utbytas mot den i hebreiska skrifter sedan dess använda s. k. kvadratskriften.

Redan Herodotus, grekernas äldste historieskrifvare († 424 f. Kr.), berättar, att grekerna fingo kännedom om skrifkonsten från fenicierna, judarnes grannar och stamfränder, hvilket äfven bestyrkes af bokstafsnamnens likhet i grekiskan och hebreiskan. Vid i senare tider gjorda undersökningar af forngrekiska inskrifter har det också visat sig, att de i dem förekommande bokstäfverna äro mycket lika de motsvarande feniciska. I ett afseende innebär dock öfverflyttningen till Grekland ett stort framsteg, i det att tecknen för de feniciska gutturalljud, som icke funnos i grekernas språk, blefvo begagnade som taltecken och *vokaler*, hvadan sålunda först hos dem uppkom en verklig bokstafsskrift.

Ifrån detta alfabet, som i något skiftande former användes af de olika grekiska stammarna, härröra i sin ordning

---

i Mesopotamien, samt *araberna*, som i följd af den genom Mohammed på 600-talet väckta religiösa och nationella hänförelsen utbredde sig öfver de här nämnda folkens områden samt öfver hela Nordafrika.

de skriftsystem, som förekomma i de på skilda dialekter affattade äldsta inskrifter i Italien. Af dessa dialekter blef med tiden den, som talades af Roms och Latiums inbyggare, enarådande och därmed ock den skrift de använde. Vid början af vår tideräkning hade denna i det närmaste samma form som de stora bokstäfver vi känna från alla med antikva eller, såsom den för icke länge sedan kallades, latinsk stil tryckta skrifter.

Ofvanför nämndes, att äfven *runorna* härstamma från den feniciska skriften, men huru de uppkommit och genom hvilka mellanled det skett, har hittills knappast kunnat sägas vara afgjordt. Så småningom blefvo runorna spridda till de flesta germanska folkstammar men upptogos aldrig af några andra folk. De kunna därför sägas vara den för germanerna* karakteristiska skriften.

Hos germanerna på fastlandet aflöstes runorna, i följd af kristendomens införande, jämförelsevis snart af den latinska skriften. I England, där de antogo en säregen prägel, s. k. anglosaxiska runor, användes de både på fasta minnesmärken och på hvarjehanda lösa föremål långt fram under

* De flesta europeiska folk samt några asiatiska härstamma ursprungligen, såsom språkens släktskap bevisar, från ett och samma urfolk och pläga sammanfattas under benämningen *indoeuropéer* (eller *arier* i vidstr. betydelse). De viktigaste hithörande folken äro i Asien *hinduer*, *perser*, *armenier*, i Europa *greker*, *romare* (som genom sitt världsvälde utbredde sitt språk öfver stora delar af södra och västra Europa och sålunda gåfvo upphof till de *romanska folken* italienare, fransmän, spanjorer, portugiser och rumäner), *kelter* (som en tid behärskade hela västra Europa samt stora områden i det mellersta men nu blifvit undanträngda till Frankrikes, Storbritanniens och Irlands västligaste trakter), *slaver* (ryssar, polacker, bömare, serber, bulgarer m. fl.), samt *germaner* (tyskar, holländare, engelsmän, skandinaver). Till germanerna hörde äfven de folkstammar (goter, vandaler, burgunder, franker, langobarder m. fl.), hvilka under den folkrörelse, som kallas den stora folkvandringen, från trakterna söder om Östersjön och Nordsjön bröto in på det romerska kejsarrikets områden och där bildade flera stater men småningom uppblandades med de underkufvade folken och antogo deras språk.

kristen tid. Det var dock i den skandinaviska Norden, som runorna kommo i allmännare bruk och till rikaste utveckling, ja här uppkom slutligen en för nordboarne egendomlig form af runskriften, den nordiska, ursprungligen af 16 tecken bestående runraden. Denna användes, hufvudsakligen i inskrifter å minnesmärken, först mer än tre århundraden ensam, sedan jämsides med de af kristendomens förkunnare införda latinska bokstäfverna ända till medeltidens slut, ja, i ett par svenska bygder ända till inemot slutet af 1700-talet.

* * *

Ordet *runa* förekommer redan i Wulfilas'* på 300-talet utförda gotiska bibelöfversättning och betyder där hemlighet. I betydelsen skriftecken nämnes det under senare delen af 500-talet af en biskop i Poitiers i västra Frankrike, *Venantius Fortunatus*, som i ett på vers skrifvet bref till en vän säger, att om denne icke ville svara på latin, så »kunde han skrifva barbariska (d. v. s. icke latinska) runor på taflor af ask», och »att en slät staf kunde ersätta papper».** Då Venantius Fortunatus, som var född i Norditalien, uppfostrats i det vid denna tid af östgoterna behärskade Ravenna och sedan vistats på olika ställen i det nuvarande Tyskland och Frankrike, ligger i hans bref ett starkt bevis för att runskriften då var allmännare känd af dessa länders germanska befolkning — om de skandinaviska folkens runskrift kan det

* Wulfilas (f. 311, † 383), biskop hos västgoterna, som under hans tid bodde på Balkanhalfön, öfversatte bibeln till gotiska språket. Af denna öfversättning finnas vissa delar af evangelierna kvar i den i Uppsala bibliotek förvarade, från 500-talet härrörande handskrift, som kallas Codex argenteus (»silfverboken» efter bandet).

** Barbara fraxineis pingatur runa tabellis,
quodque papyrus agit, virgula plana valet.

här tydligen icke vara fråga. Ofvanstående yttrande om runornas användning stämmer äfven med hvad den sex hundra år senare lefvande danske historieskrifvaren *Saxo Grammaticus* († 1206) vid tal om Hamlets sändande till England yttrar om sin tids runskrift, då han nämner om »ett bref, inristadt på trä — ty det var ett slags fordom användt papper».* Och de af bokträ gjorda skifvor, hvarå runor ristades, ha hos alla germanfolk gifvit upphof till orden *bok* och *bokstaf*. Af andra medeltida författare nämnas runorna någon gång, och både de anglosaxiska och skandinaviska runraderna finnas på åtskilliga ställen återgifna. De isländska författarne från 1200- och 1300-talen omtala, såsom ju var att vänta, runorna på många ställen; hos dem är det naturligtvis blott fråga om de nordiska.

Så godt som samtidigt med att runorna, hvilka slutligen blifvit ett slags folklig skrift i motsats till de bildades latinska bokstäfver, i de flesta landsändar började glömmas äfven af de lager af befolkningen, där deras kännedom längst bibehållit sig, begynte de lärde att vända sin uppmärksamhet till de många minnesmärken, hvarå runor funnos inristade. De svenska historieskrifvarne *Johannes Magnus* († 1544) och dennes broder *Olaus* († 1558) omtala runornas bruk. Gustaf Adolfs lärare *Bureus* († 1652), som säges ha med hjälp af en dalkarl börjat läsa runstenar, utgaf år 1599 *Runakänslanäs Läräspån*, däri han redogjorde för runornas betydelse och tolkade tio i boken afbildade runstenar — det var sålunda det allra första vetenskapliga arbetet om runorna. Riksantikvarien *Hadorph* († 1693) har inlagt stora förtjänster om runforskningen genom sina talrika afbildningar af runstenar, hvilka sedermera år 1750 utgåfvos af *Göransson* i *Bautil*, ett

* — literas ligno insculptas — nam id celebre quondam genus chartarum erat.

verk, som med sina 1,173 afbildningar är af största betydelse, i synnerhet som många däri återgifna runristningar gått förlorade. Dansken *Worm* († 1654) samt svenskarne *Rudbeck*, *Verelius*, *Celsius*, *Brocman*, *Ihre*, *Benzelius*, *Peringskiöld* m. fl. ägnade sig med ifver åt runornas studium. Somliga af dem härledde runorna från skyterna, eller från de hebreiska bokstäfverna eller de äldsta grekiska; andra förlade deras uppkomst till tiden före eller kort efter syndafloden. Hos *Dalin* och *Lagerbring* gjorde sig en nyktrare uppfattning gällande, och den sistnämnde förklarar, att »man intet vet, hvem som lärt våra nordiska folk att skrifva». Riksantikvarien *Liljegren*, som 1832 utgaf en förtjänstfull *Runlära* samt följande år *Runurkunder*, upptagande alla då kända nordiska runinskrifter återgifna med latinska bokstäfver, anser, att runorna uppkommit i Norden. En annan åsikt hyser *Geijer*, som i »Svea Rikes häfder» gifvit en mycket god redogörelse för de nordiska runorna. Han säger där, att »de visa likheter med alla gamla västerländska alfabet och troligen med dessa flutit ur en gemensam källa». Äfven flera danska och tyska lärde ha forskat öfver runornas ursprung och sökt härleda dem från de feniciska, grekiska, fornitalienska, latinska eller från de af Wulfilas använda gotiska bokstäfverna.

Alla dessa forskare kände blott till eller utgingo från den i Norden under och efter vikingatiden begagnade, i sin äldsta form af 16 tecken bestående *nordiska runraden*. Man kände visserligen inskrifter med mera invecklade runformer, men dessa kunde man icke tolka — Liljegren kallade dem främmande —, och man fann det naturligt, att de enklaste och därtill fåtaligaste runorna skulle vara de ursprungligaste. Det var därför intet under, att man icke kunde komma till någon klarare uppfattning i fråga om runornas ursprung; för att detta skulle bli möjligt var det ju en nödvändig för-

utsättning, att man kände de runformer, hvarifrån den särnordiska runraden i verkligheten utvecklat sig, d. v. s. *de äldre, samgermanska runorna.* Förtjänster i fråga om dessas tolkning ha inlagts af dansken *Bredsdorff* och norrmannen *Munch*, och de första, som lyckades fullständigt och riktigt läsa inskrifter affattade med dessa runor, voro norrmannen *Bugge* och dansken *Wimmer*. De bägge senare ha utgifvit omfattande arbeten öfver runinskrifter icke blott i Norge och Danmark utan äfven öfver många i Sverige förekommande. Engelsmannen *Stephens*, dansken *Thorsen* och svensken *Dybeck* m. fl. ha utgifvit afbildningar af runminnesmärken. Bland dem, som inom vårt land under senare tider inlagt förtjänster om runforskningen, böra nämnas *Säve*, *Brate*, *Söderberg*, *Noreen*, *Läffler*, *v. Friesen* m. fl.

Åt frågan om runornas uppkomst har särskildt Wimmer ägnat grundliga forskningar. Resultaten däraf framlade han år 1874 i sitt stora arbete »Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden», 1887 utgifvet i en betydligt utvidgad tysk upplaga. Huru än framtiden kommer att ställa sig till de däri förfäktade åsikterna, kommer dock detta arbete att alltid äga ett bestående värde för de utredningar och uppslag det gifvit. Föranledd af den tydliga likheten mellan flera runor och motsvarande bokstäfver i det latinska alfabetet, i synnerhet sådant det framträder i inskrifter från de första århundradena af vår tideräkning, och stödd på en grundlig utredning af de skiftande bokstafs- och runformernas förhållande till hvarandra, söker Wimmer ur de latinska bokstäfverna härleda hela runraden. En del runor anser han ha uppkommit genom omformning af latinska bokstäfver med samma eller liknande betydelse, andra blott genom upp och nedvändning eller dubbelteckning af sådana bokstäfver. Åtskilliga egendomligheter, såsom de sneda strecken och kantiga

formerna, förklaras bero af den omständigheten, att runorna i början antagligen mest inristades på trätaflor, där horisontala och böjda streck voro mindre lämpliga. Möjligen har någon keltisk folkstam spelat en förmedlande roll. Hufvudresultatet, hvartill Wimmer kommit, uttrycker han så, att »runalfabetet är vid slutet af 2:a eller början af 3:e århundradet efter Kr. bildadt efter det latinska alfabetet hos en i södern boende germansk stam (naturligtvis på ett enda ställe och — kunna vi väl med tillförsikt tillfoga — af en enda man) och har sedan småningom spridt sig till besläktade stammar». Senare synes Wimmer i vissa fall modifierat dessa sina åsikter.

Det såg först ut, som genom Wimmers arbete frågan om runskriftens uppkomst vore en gång för alla löst, och flera forskare, såsom *Sievers* och *Henning* m. fl., slöto sig till de af honom framställda åsikterna. Andra gjorde det med vissa inskränkningar, t. ex. *v. Grienberger*, som för en del runmynders uppkomst hänvisade till i galliska inskrifter använda grekiska bokstäfver såsom förebilder. Från olika håll gjordes dock snart starkare invändningar. För att visa, huru skiftande meningarna äro, då det gäller runornas uppkomst, nämnas här några af dem, som yttrat sig i denna fråga. Så antar t. ex. en forskare, *Meyer*, att germanerna ägt ett inhemskt, ungefär på samma sätt som den egyptiska skriften uppkommet alfabet, som sedan blifvit omgestaltadt och modifieradt efter det latinska. En annan, *Luft*, söker visa, att runorna så småningom uppkommit ur egendomsmärken, hvartill germanerna funnit förebilder i den grekiska skrift, som spridt sig bland de galliska folken från det af fenicier grundlagda och sedan af greker från Focea eröfrade och befolkade Massilia, nuvarande Marseille. Detta början runalfabet förlägger han till tiden före Kristus samt antager, att runskriften nått

sin fulla utbildning först under 3:e eller 4:e århundradet. En tredje, *Hempl*, påpekar, att flera runmynder visa fullt ut lika stor och i vissa fall större öfverenstämmelse med bokstäfver ur andra italienska alfabet, i synnerhet det sabelliska, än med bokstäfver ur det latinska. Vidare bör nämnas, att Bugge vid filologmötet i Kristiania 1898 i ett föredrag framlade en ny teori om runornas uppkomst. Han framställde däri den åsikten, att runorna uppfunnits af goterna på grundvalen icke blott af den latinska utan äfven af den grekiska skriften. Goternas lärmästare voro dels kristna galater, dels kristna armenier. Flera runnamn äro nämligen omtydningar af de namn, hvarmed armenierna betecknade de grekiska bokstäfverna. Runorna ha uppkommit efter goternas tåg till Mindre Asien under senare hälften af 200-talet.

Denna Bugges åsikt om runornas uppkomst går i samma riktning som ett förslag att förklara, huru kännedomen om dem kommit till Norden, hvartill under sista tiden fornforskningen gifvit upphof. Amanuensen *Salin* har sökt visa, »huruledes ifrån Svartahafstrakterna under 200- och 300-talen en kulturström gått upp mot Norden». Han anser, att denna kulturström burits af något germanfolk, som sökt nya bostäder här uppe samt att dessa fört med sig kännedomen om runorna. Snorre Sturlesons berättelse om Oden och asarnes invandring skulle möjligen kunna vara ett minne däraf; Oden ansågs också af nordboarne vara runskriftens uppfinnare. —

I början af detta år (1904) har Bugge i ett i Kristiania hållet föredrag framställt med Salins likartade åsikter om gamla kulturförbindelser mellan Österns och Nordens folk. Han har därvid, enligt ett tidningsreferat, »menat sig kunna följa runornas vandring med den heruliska folkstammen på handelsvägarna från Svarta hafvet öfver land till Östersjötrakterna och Norge redan omkring år 300».

Runskriftens ålder i Norden har bland svenska forskare *Montelius* på arkeologisk väg sökt bestämma. Han har därvid kommit till det resultatet, att de äldsta runristade danska mossfynden härröra senast från omkr. år 300, samt att runskriften antagligen något tidigare blifvit känd af nordboarne. Till dessa tidsbestämmelser sluter sig *Noreen*, och *v. Friesen* säger, att runorna kommit till Norden under 200-talet.

Såsom af det här sagda framgår, ha meningarna varit mycket delade, då det gällt att besvara den frågan, *huru*, *när* och *hvar* runorna uppkommit samt på *hvilken väg* deras kännedom blifvit spridd bland de germanska folken. Hvad alla synas vara ense om, det är, att de härstamma från något eller några af de alfabet, som, lånade från feniciernas skrift och på flera sätt modifierade, vid tiden för vår tideräknings början användes i Mindre Asien, i Grekland och dess kolonier samt i Italien och de närmast i norr därom liggande trakter. Det är att önska, att kommande fynd af runskrifter skola lämna bidrag till frågans lösning, men om så icke sker, kan man dock vänta, att förnyad granskning och öfvervägande af det gifna materialet skall leda till slutsatser, hvarom vetenskapsmännen kunna ena sig.

De germanska runorna.

Huru de äldre, *samgermanska runorna* sågo ut, och huru de voro ordnade i en för dem egendomlig bokstafsrad, kan uppvisas hufvudsakligen med tillhjälp af tre fornsaker, som lyckligtvis bevarats till vår tid, nämligen *Vadstena-brakteaten*, *Charnay-spännet* och *Tems-svärdet*, hvartill under senaste tid kommit *Kylfver-stenen* från Gottland.

År 1774 hittades i närheten af Vadstena två brakteater af guld, d. v. s. hängsmycken i form af tunna mynt, präglade på ena sidan och försedda med en hylsa i kanten att draga ett snöre igenom. De hade redan hamnat hos en guldsmed och skulle nedsmältas, då de räddades af en vän till våra fornminnen och öfverlämnades till statens fornsakssamlingar — de förvaras nu i Statens historiska museum i Stockholm. Hvilket värde den ena af dessa brakteater hade och hvilken oersättlig förlust det skulle varit för vetenskapen, om den gått förlorad, kunde ingen den tiden inse, ja det skulle dröja nära hundra år, innan man kunde komma till klarhet därom. Denna brakteat innehåller nämligen, jämte ett hittills oförklaradt ord, den för alla germaner ursprungligen gemensamma runraden i en af dess renaste former. Runorna stå på densamma vända från höger till vänster; de ha således i stampen varit graverade från vänster till höger. Vadstena-brakteaten förskrifver sig antagligen från tiden omkring år 500.

Charnay-spännet är funnet i närheten af staden Charnay i det franska landskapet Bourgogne och förvaras nu i museet i Saint-Germain nära Paris. Det innehåller största delen af

runraden i samma ordning och i det närmaste i samma form som Vadstena-brakteaten. Det antages förskrifva sig från 500-talet.

Å Tems-svärdet, år 1857 funnet på Temsens botten och nu förvaradt i British Museum i London, finnes en runrad, som företer samma ordning som de förutnämnda men redan antagit många för de anglosaxiska runorna egendomliga särmärken och i mycket öfverensstämmer med de runformer, hvilka i engelska skrifter från 800—1000-talen finnas återgifna. Det antages härröra från omkring år 700.

Kylfver-stenen, som under sommaren 1903 hittades i Stånga socken på Gottland och antagligen varit gafvel eller sida i en grafkista, visar en runrad, som mest öfverensstämmer med Vadstena-brakteatens. Runorna läsas, utom några få, från vänster till höger. Stenen, som synes vara ungefär samtidig med Vadstena-brakteaten, förvaras nu i Statens historiska museum.

Vadstena-brakteaten.

Om runorna å Vadstena-brakteaten vändas så, att de kunna läsas från vänster till höger, och den samgermanska runradens sista, tydligen af brist på utrymme utelämnade mynd — d. v. s. i fråga om runorna bokstaf — tillägges, så får den därå återgifna runraden följande utseende och betydelse:

ᚠᚢᚦᚨᚱᚲᚷᚹ : ᚺᚾᛁᛃᛇᛈᛉᛊ : ᛏᛒᛖᛗᛚᛜᛟᛞ

f u th a r k g w h n i j é p -ʀ s t þ e m l ng o ð

De under runmynderna satta bokstäfverna visa, huru de i allmänhet uttalades.

Anmärkas bör dock, att ᚠ f uttalades med läpparna berörande hvarandra. ᚦ *th*, ᛞ *ð*, ᚷ *g* och ᛒ *þ* voro spiranter

(=eng. *th* samt danskt *d*, *g* i slutet af ord). ᚺ *h* uttalades som tyskt *ch*. ᚹ *w* var ett kort *o* (= eng. *w*). ᛉ uttalades å kontinenten och i England som lent *s* (= eng. *z*); i Norden betecknade den antagligen ett lent *r*-ljud. ᛟ *o* uttalades som *å* och ᚢ *u* mera öppet än sv. *u*, närmande sig svenskt *o* (= tyskt *u*, franskt *ou*).

Bredvid dessa runmynder, hvilka pläga betraktas såsom ett slags normalformer, finnas flera mer eller mindre afvikande varianter, såsom ᚻ *h*, ᚾ *n*, ᛃ *j*, ᛈ *p*, ᛗ *e*, ᛊ *s* m. fl. I synnerhet växla kantiga och runda former. De afvikande runorna kunna dock i allmänhet lätt återföras till de här ofvan anförda.

Vid första blicken på denna runrad eller *futhark*, såsom man säger för att undvika det för densamma oegentliga ordet alfabet, ser man, att flera af dem mycket likna de grekiska eller de med dem nära öfverensstämmande bokstäfver, som användes af de olika italienska folkstammarna. Denna likhet blir i synnerhet stor, om de jämföras med sydeuropeiska inskrifter, som äro ungefär samtida med de äldsta runinskrifterna. I vissa fall visar dock runraden karakteristiska olikheter med de grekiska och latinska alfabeten. När grekerna af fenicierna lärde sig skrifkonsten, upptogo de jämte de semitiska bokstafstecknens form äfven deras ordningsföljd och deras namn, och då de italienska folkstammarna till sina språk lämpade det grekiska alfabetet, bibehöllo de i det väsentliga åtminstone dess bokstafsordning. I runraden har däremot en helt annan ordningsföljd gjort sig gällande, och dess särskilda tecken ha äfven haft egna namn. I en i Salzburg i Österrike funnen handskrift med språkligt innehåll från 900-talet finnes en af gotiska bokstäfver åtföljd namnlista, hvilken enligt den tyske språkforskaren Luft består af förvanskade runnamn på burgundisk dialekt. Genom jämförelse med dessa namn med namnen på de anglosaxiska och på de yngre,

nordiska runorna kan man i flera fall sluta till huru de äldsta samgermanska runorna hetat.

En annan olikhet med de klassiska folkens alfabet visar runraden däruti, att dess 24 tecken, såsom af Vadstenabrakteaten ses, voro indelade i tre grupper, hvardera med 8 runor. Denna indelning i ätter — ätt, d. ä. enligt Brate antal af åtta (jfr *tolft*, *tjog*) — såsom det hette i fråga om den yngre nordiska runraden, fick i denna senare en viss betydelse såsom utgångspunkt för flera slag af chifferskrift eller lönnrunor.

Då en runa har två stafvar, förekommer ofta, att den ena af dem begagnas såsom staf för efterföljande runa, hvadan sålunda en »samstafva» runa uppkommer.

Ursprungligen synas runorna hafva skrifvits eller kanske rättare ristats från vänster till höger, men snart har man äfven användt den motsatta riktningen, och vid längre inskrifter lät man ofta raderna omväxlande gå från vänster till höger och tvärtom, »bustrofedón» (d. v. s. efter »oxvändning», såsom plogfåror). Runor med blott en staf fingo sålunda kännestrecken omväxlande på höger eller vänster sida om denna.

För att åtskilja orden brukas stundom af punkter bestående skiljetecken.

* * *

De urkunder, som äro affattade med de här omtalade samgermanska runorna samt den i England uppkomna modifikationen af dem, bestå alla af inskrifter på hvarjehanda lösa föremål, såsom spjutblad, lansskaft, svärd, svärdskidor, spännen, kammar, brakteater m. m., hvartill komma i England och Skandinavien inristningar på minnes- och grafstenar och i det senare äfven på klippväggar. De kunna

lämpligen, efter de länder, där de äro funna, indelas i tre grupper: *kontinentala*, *anglosaxiska* och *nordiska*.

Af de kontinentala, oegentligt äfven s. k. tyska inskrifterna, hvilka äro funna på vidt skilda ställen af Europas fastland, som under folkvandringstiden besöktes af olika germanska stammar, kunna ett par med säkerhet betecknas som minnen af goterna och torde höra till de äldsta af alla runristningar. Den ena är inskriften på en halsring af guld, som tillika med andra dyrbara guldsmycken år 1837 hittades i toppen af en jordhög vid Petroassa nära Bukarest, den andra en med runor ristad spjutspets funnen vid Kovel i Volhynien i västra Ryssland. Stor likhet med denna senare visar en i Brandenburg hittad spjutspets. Såsom burgundiskt kan det förut nämnda viktiga vid Charnay funna spännet betecknas och likaså några andra föremål med kortare runinskrifter. Af egentligen tyskt ursprung äro flera spännen, anträffade på olika ställen i Tyskland, hufvudsakligen i de s. v. delarna; samt åtskilliga brakteater. Inskrifterna å dessa äro kortfattade och ofta svårtydda. Å ett vid Nordendorf i Bäjern hittadt spänne finnas inristade bland annat orden ᚹᛟᛞᚨᚾ och ᚦᛟᚾᚱ, tydligen de tyska gudanamnen *Wodan* och *Thonar*, svarande mot de nordiska *Oden* och *Tor*. Ett vid Freilaubersheim i Rhenhessen funnet spänne företer inskriften ᛒᛟᛋᛟᚹᚱᚨᚺᛏᚱᚢᚾᛖ, i translitteration och öfversättning **boso wraet** (= eng. *wrote*) **runa,** »Bose skref runor».*

* Man skiljer mellan translitteration, som afser att alltid med samma tecken (bokstaf o. d.) återgifva hvarje särskildt tecken i en främmande skrift, och transskription, som afser att återge den främmande skriftens uttal, huru den läses. Då den äldre, samgermanska runraden har särskilda tecken för hvarje språkljud, behöfva med densamma affattade inskrifter icke transskriberas. Man må blott komma ihåg, att några runmynder uttalades på ett annat sätt än de bokstäfver, som användas i translitterationen. **Translitteration** (ombokstafvering) betecknas i detta häfte med **fetstil**, *transskription* (omskrifning) med *kursiv* och öfversättning med anföringstecken, s. k. »gåsögon».

Huruvida anglosaxarnes förfäder vid öfvergången till England kände runornas bruk, eller om de senare fått kännedom om dem, är en fråga, som icke med säkerhet kan besvaras. Såsom ofvan nämndes, fick runskriften hos dem en särskild prägel, i det några mynder genom smärre förändringar klöfvos i två eller flera för att kunna återgifva de särskilda språkljuden. De viktigaste af de anglosaxiska runminnesmärkena äro det ofvan nämnda Tems-svärdet, stenpelaren vid Ruthwell samt några lösa föremål med runinristningar, såsom ett vid Clermont i Frankrike funnet skrin af hvalfiskben, nu i British Museum, m. fl. Alla dessa runinskrifter tillhöra kristen tid (600- och 700-talen). Härförutom må nämnas en fornengelsk runsång, som jämte runorna innehåller förklaring af deras namn, vidare åtskilliga runrader i handskrifter från 800-, 900- och 1000-talen, funna både inom och utom England. Sedan engelsmännen efter kristendomens införande upptagit det latinska alfabetet, bibehöllo de dock länge såsom minne af runskriften runorna ᚦ och ᚹ, hvilka senare ersattes med bokstäfverna *th* och *w*.*

Till den skandinaviska Norden kom runskriften mycket tidigt, sannolikt redan innan den omedelbara förbindelsen med de på kontinenten boende stamfränderna afbröts af de slaviska folkstammar, som, sedan de vid Östersjöns sydliga kuster boende östgermanska folken vandrat mot söder, intogo dessas plats och utbredde sig ända in i Holstein och till och med söder om nedre Elbe. I olikhet med anglosaxarne bibehöllo nordborna länge de samgermanska runorna i det närmaste oförändrade, oftast i den form, som de ha på Vadstenabrakteaten. De nordiska inskrifterna, hvilka till antalet äro omkring hundra, äro liksom de förut nämnda inristade på

* Runan þ förekommer äfven på frankiska och spansk-västgotiska mynt, liksom den ock länge användes i latinsk skrift i Norden.

vapen, verktyg, smycken och andra föremål samt, såsom ofvan antyddes, äfven på minnesstenar och klippväggar. De äldsta inskrifterna äro de, som förekomma å fornsaker, funna i danska torfmossar, såsom en hyfvel, en kam och ett spänne från Vimose på Fyen, ett svärdskidebeslag från Torsbjergs mosse i

Guldhornet från Gallehus i Slesvig.

Slesvig, hvilka föremål anses förskrifva sig från omkr. år 300. Till en något senare tid* hänföres ett horn af guld, som år 1734 hittades vid Gallehus i Slesvig men tillika med ett

* Dessa tidsbestämningar härröra från de svenska vetenskapsmännen Noreen och Montelius. Wimmer anser dem vara ett eller annat århundrade yngre.

mindre dylikt år 1802 bortstals från konstkammaren i Köpenhamn och nedsmältes, en händelse som framkallade Oehlenschlägers för Danmarks litteratur betydelsefulla sång »Guldhornene». Lyckligtvis funnos tillförlitliga afbildningar af de å detta horn förekommande talrika figurer samt af den kring brädden ristade inskriften. Denna senare, som går från vänster till höger, består af följande mynder:

ᛗᚲᚺᚨᛗᚹᚨᚷᚨᛊᛏᛁᚱ:ᚺᛟᛚᛏᛁᛜᚨᛉ:ᚺᛟᚱᚾᛅᛒ:ᛏᚨᚢᛁᛞᛟ

i translitteration och öfversättning: **ek hlewagastir holtingar horna tavido**, »Jag Hlewagastir (Legäst), från Holt (eller: Holtes ättling?), gjorde hornet.» Länge föremål för mer eller mindre misslyckade tolkningsförsök, blef denna inskrift 1865 förklarad af Bugge, och härmed kan man säga att klaven var gifven till läsningen af inskrifterna med de äldre, samgermanska runorna. Guldhornen visade sig sålunda tvenne gånger vara af betydelse för det andliga lifvet i Norden. Deras bortröfvande betecknade genombrottet af en ny riktning i Danmarks litteratur, och tolkningen af inskriften å det ena öppnade nya områden för forskningarna öfver våra förfäders kultur och språk.

Till 500- och 600-talen förläggas de talrika i Norden funna brakteaterna med runinskrift, af hvilka de viktigaste äro den förut nämnda Vadstena-brakteaten samt en med rätt lång inskrift, funnen på Tjurkö nära Karlskrona.

Att till minne af aflidna fränder uppresa stenar, bautastenar, var en gammal sed i Norden, men det synes vara i Norge, som bruket att förse dessa med inskrift, d. v. s. rista runstenar, uppkom. En af de äldsta af alla runstenar och tillika, i följd af de långa inskrifterna, en af de viktigaste är *Tunestenen*, förr rest vid Tune kyrka i Smålenene, nu flyttad till Kristiania, där den är uppställd på universitetets gård. Den

Tune-stenen i Norge.

har två jämförelsevis vidlyftiga inskrifter, båda ristade med raderna gående omväxlande från vänster till höger och tvärtom, d. v. s. bustrofedón. Den ena sidans inskrift (se bilden) lyder i translitteration och öfversättning: **ek wiwar after woduride witadahalaiban worahto r[unar]**, »Jag Vivar gjorde runor efter min stallbroder (eller husbonde) Vodurid». Hvad angår denna inskrifts ålder äro, liksom i fråga om de förutnämnda, meningarna delade: Noreen förlägger den till 400-talet, Bugge och Wimmer till 500-talet. Till samma eller något senare tid höra flera svenska och norska runstenar, såsom Reidstad-, Strand- och Stenstad-stenarna i Norge, Järsbergs-stenen i Värmland, Möjbro-stenen i Uppland, Vånga-stenen i Väster-

götland, Tanum-stenen i Bohuslän m. fl. Inskriften å Tanum-stenen, hvilken liksom å flera af de förutnämnda går från

Tanum-stenen i Bohuslän.

höger till vänster, har följande lydelse: **þrawingan haitinaR was,** »Åt Travinge ägnades [stenen].»

Äfven inuti grafhögar har man funnit stenar med inristade runor. Likaså har man anträffat runinristningar å

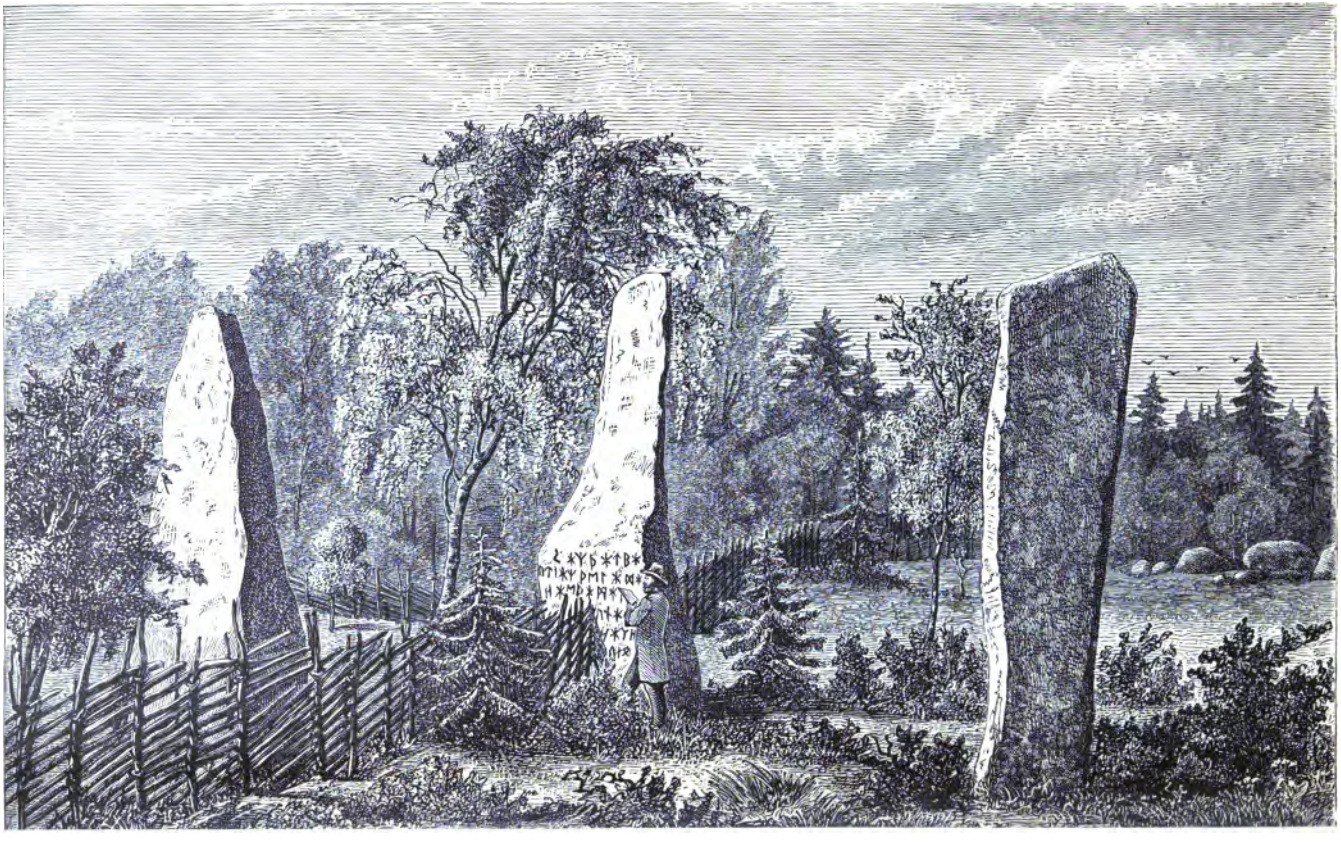

Bautastenar vid Björketorp i Blekinge.

klippväggar, såsom vid Veblungsnäs och Valsfjord i Norge och på några andra ställen.

Vid Skåäng i sö. Södermanland står en runsten, märklig därför, att det midt på densamma finnes en inskrift med den äldre runraden (se bilden sid. 56) från nu ifrågavarande tid samt en i vanlig slinga rundt stenens kant löpande inskrift med yngre runor, hvars slutord: »Gud hjälpe hans själ», visa, att den tillhör tiden efter kristendomens införande. Till 600-talets slut hör en sten från Istaby i Blekinge, nu rest i parken invid Nationalmuseum i Stockholm, hvarå finnes inristadt:

ᛋᚠᚨᛏᛘᚺᛋᚱᛁᚹᚢᛚᚨᚠᚨᚺᛋᚦᚢᚹᚢᛚᚨᚠᛘᚺᛋᛖᚱᚢᚹᚢ
ᛚᚨᚠᛁᛘᚹᚨᚱᛋᛁᛏᚱᚢᚾᛋᛘᚦᛋᛁᛋᛘ

afatʀ hariwulafa haduwulafʀ haeruwulafiʀ warait runaʀ þaiaʀ, »Efter Harivulf (Herjulf) ristade Haduvulf (Holf), Heruvulfs (Hjorulfs) son, dessa runor.» Yngre än Istaby-stenen äro tvenne vid Stentofta och Björketorp i Blekinge stående stenar med långa inskrifter, som innehålla olycksspådomar öfver den, som bryter ned minnesmärkena. Till senare hälften af 700-talet höra Räfsal-stenen i Bohuslän samt Sölvesborgsstenen, ja till och med så sent som på 900-talet ristades en inskrift med äldre runor på den märkliga Rök-stenen i Östergötland, hvilken kommer att omtalas längre fram. Såsom synes af hvad här sagts, ristades runinskrift å stenar till minnesmärken. Runinskrifterna å lösa föremål beteckna vanligen ägare eller tillverkare. Men äfven till magiskt bruk synas de äldre runorna ha användts. Å ett dussintal brakteater och stenar finnes ordet ᚨᛚᚢ, **alu,** som kanske innebär något slags skyddande besvärjelse.

I några, i synnerhet de yngre af de till denna period hörande inskrifterna började småningom nyare runformer visa sig. Så t. ex. har på somliga stenar runan ᛘ blifvit upp

och nedvänd, d. v. s. ᛦ, det utseende som den har i den yngre runraden. ᛃ *j*, som på Charnay-spännet är tecknadt ᚠ med samma ljudvärde, har på Istaby-stenen formen ᚾ med uttalet *a*, beroende därpå, att då *j* i det nordiska språket bortföll framför vokal (jfr ty. *jung*, *jahr*, fornsv. *unger*, *ar*, nysv. *ung*, *år*), runans namn *jara* förändrades till *ar*. Samma runa har i andra inskrifter formen ᛇ och på Räfsalstenen ᛏ, den i den yngre runraden vanliga formen. Dessa och dylika förändringar visa, att runskriften i Norden redan var på väg att antaga en ny gestalt.

* * *

Ehuru, såsom framgår af hvad här anförts, de med den äldre, samgermanska runraden affattade inskrifter äro helt korta, hafva de dock för oss ett oskattbart värde. Visserligen kunna vi af de fornsaker, som härrörande från de första århundradena af vår tidräkning blifvit bevarade till våra dagar, af formen på de vapen och verktyg, som våra förfäder använde, af ornamentiken på deras smycken m. m. sluta till att den tidens nordboar hunnit till en viss bildningsgrad, men ägandet af skrifkonsten har alltid med skäl ansetts utgöra ett kraftigt bevis för att ett folk kommit rätt högt öfver naturmänniskornas ståndpunkt. Den omständigheten, att inskrifter förekomma både på saker, som användas i det dagliga lifvet, och på minnesvårdar öfver aflidne, synes visa, att kännedomen om runornas bruk icke var förbehållen blott åt ett fåtal. Och att denna kännedom var utbredd öfver en stor del af den skandinaviska Norden framgår däraf, att nordiska runinskrifter med den äldre runraden blifvit funna inom ett område, som sträcker sig från Danevirke i söder till Trondhjemsfjorden i norr och från Gottland i öster till Norges västligaste kusttrakter.

Af allra största betydelse äro dessa inskrifter för språkforskningen. De utgöra nämligen de äldsta skriftliga minnen, som öfver hufvud finnas från något germanskt språk, de visa, att det tungomål, som talades af våra förfäder under de första århundradena efter Kristus och ända in i vikingatiden, var ett och detsamma öfver hela Norden. Detta språk, som man därför nu kallar det urnordiska, stod tydligen kvar på ett äldre utvecklingsstadium än det, som talades af de på Romerska rikets område inbrytande goterna och som vi känna genom Wulfilas' bibelöfversättning. Det står dock närmare till den gotiska, östgermanska språkgrenen än till de västgermanska fornspråk, som gifvit upphof till tyskan, holländskan och engelskan.

De nordiska runorna.

Redan i några af de yngre med den samgermanska runraden affattade inskrifter börja förändringar i språkformen visa sig. Dessa bli allt större under den s. k. vikingatiden (omkr. 800—1050). Språket i Norden undergick vid denna tid jämförelsevis hastigt en grundlig omgestaltning, ja, man kan säga, att under hela den därpå följande tiden, ända till våra dagar, vårt svenska språk icke varit underkastadt så genomgripande förändringar. Obetonade vokaler utstöttes, omljud och brytning uppkommo, *w* bortföll framför *o* och *u* o. s. v. För att se, huru stor olikheten är mellan det urnordiska språket och det språk, som framträder i inskrifter med den yngre runraden samt i den äldsta med latinska bokstäfver skrifna litteraturen, behöfver man blott jämföra de urnordiska namnformerna *Hariwulafaʀ*, *Harabanaʀ*, *Erilaʀ* med de yngre *Hærjulfr*, *Hrafn*, *Jarl*. Dessa språkliga förändringar medförde äfven en grundlig ombildning af vissa runformer, hvartill kom, att några runor bortföllo utan att ersättas af andra. Tydligt är, att en sträfvan gjorde sig gällande att förenkla de gamla runmynderna, särskildt att utbyta runor med två stafvar mot sådana med blott en: hvarje mynd borde utgöras af *en* staf med tillhörande kännestreck. Äfven runornas namn utöfvade härvid i ett par fall en tydlig inverkan.

Af de äldre runorna behöllos ᚠ ᚢ ᚦ ᚱ ᚾ ᛁ ᛏ ᛒ ᛚ oförändrade. Ur ᚲ uppkom genom mellanformerna ᚴ och ᛉ mynden ᚴ *k*, som äfven användes som tecken för *g*. Såsom redan nämndt

uppkom ur *jara*-runan ᛃ medelst mellanformerna ᛋ och ᚼ ett nytt tecken för *a*, ᛅ. Den äldre *a*-runan ᚨ, *ansuʀ*, hvars kännestreck nedflyttades, så att formen ᚨ uppkom, fick däremot genom inverkan af *n* i namnet betydelsen *ang* (= franskt *an*, *en*) samt betecknade senare äfven *å*-ljud. Runan ᚺ förlorade ena stafven och blef ᚼ, likaså ᛗ, som förenklades till ᛘ och ᛙ, hvaraf ᛉ uppkom. Det snedställda ᛊ ändrades till ᛋ. Såsom nämndt brukades i st. f. ᛉ, *ʀ*, den yngre formen ᛦ redan under föregående period. I följd af vacklande uttal af runans namn fick den stundom beteckna *e*- och *i*-ljud, slutligen äfven *y* och *ö*. Öfriga runor bortföllo, och sålunda uppkom den för de skandinaviska folken egendomliga *nordiska* eller yngre, af 16 mynder bestående runraden med följande utseende och betydelse:

ᚠ ᚢ ᚦ ᚨ ᚱ ᚴ : ᚼ ᚾ ᛁ ᛅ ᛋ : ᛏ ᛒ ᛘ ᛚ ᛦ
f u th ą r k h n i a s t b m l -ʀ

Ofta förekomma från denna normalform mer eller mindre afvikande varianter, t. ex. ᚨ ᚼ ᚾ ᛅ ᛁ ᛚ i stället för ᚨ ᚾ ᛅ ᛋ ᛏ.

Som man ser, hafva dessa runmynder samma ordningsföljd som i den äldre runraden, utom att ᛦ, möjligen därför att runans ljudvärde angafs af slutljudet i namnet *yʀ*, eller därför att den oftast förekommer i slutet af ord, fick sin plats sist i raden. Senare bytte äfven ᛉ och ᛚ plats, hvarvid inflytande från det latinska alfabetet antagligen gjort sig gällande.

Den yngre runradens mynder bibehöllo de namn, som användes för den äldre, ehuru i följd af språkutvecklingen mer eller mindre förändrade. Dessa namn, som äro kända genom flera handskrifter, äro enligt en isländsk rundikt: *fé*, *úr*, *þurs*, *óss*, *reið*, *kaun*, *hagall*, *nauð*, *íss*, *ár*, *sól*, *týr*, *bjarkan*, *maðr*, *logr*, *yr*.

För några runor finnas äfven andra namnformer, såsom *freyr*, *þorn*, *þórr*, *stúp-maðr*. Äfven den gamla indelningen i ätter bibehölls: *Freys*, *Hagels* och *Tys ätt*.

Det är tydligt, att dessa 16 runor icke räckte till för att åstadkomma en ljudenlig skrift, men man hjälpte sig med att låta somliga mynder beteckna två eller flera språkljud. Här må anföras de vanligaste sätten för dessas återgifvande.

ᚨ betecknar *a* och dess omljud *o* (= *å*) och *æ* (= *ä*), t. ex. ᚱᚨᚱᚦᚨ *harða* »mycket», ᚺᚨᚴᚢᚨ *hoggwa* »hugga», ᛒᚨᛏᚱᛁ, *bætri* »bättre».

ᚫ = *ą* (*a* med näsljud) samt senare *o*-ljud (*å*), t. ex. ᚫ *ą* »å, på», ᛋᛏᚨᚾᛏᚨ *stąnda* »stå», ᛒᚱᚨᚦᚢᚱ *broður* »broders».

ᛁ = *i*, *e*, *æ*, t. ex. ᛁᚴᚢᚾᚱ *Ingwar* »Ingvar», ᛁᛏ *es* »är», ᛏᚱᛁᚴᛦ, *drængʀ* »dräng, man», samt konsonantiskt *i*, t. ex. ᚺᛁᚨᛚᛒᛁ *hialpi* »hjälpe».

ᚢ = *u*, *o* samt deras omljud *y*, *ø*, t. ex. ᚴᚢᚾᚢᚴᛦ *konungʀ* »konung», ᛋᚢᚾᛁᛦ *syniʀ*, »söner», ᛒᚱᚢᚦᛁᚱ *broðir* »broder», ᛒᚱᚢᚦᚱ *brøðr* »bröder», samt=konsonanten *u* (*w*), ᚢᚨᛋ *was* »var».

Två sammanställda vokaler beteckna vanligen diftong t. ex. ᛋᛏᚨᛁᚾ *stainn*, senare *stæinn* »sten», ofta äfven enkel vokal, t. ex. ᚦᛁᚨᚴᚾ *þegn* »förnäm man», liksom å andra sidan diftong ofta återgafs med en mynd, t. ex. ᚺᚢᚴᛋ *haugs* »högs».

ᚴ = *k*, *g*, *gh*, *ng*, t. ex. ᚾᚢᚱᚹᛁᚨᚴ *Norwæg* »Norge», ᛏᚱᚢᛏᛏᚾᛁᚴ *drottning* »drottning», ᛏᛁᚴᛁᛦ *tighir* »tiotal».

ᛏ = *t*, *d*, *nd*, t. ex. ᛏᚢᛋᛏᛁ *Tosti* »Toste», ᛏᚨᚢᚦᛦ *dauðʀ* »död», ᛘᚨᛏᚱ *mandr* »man».

ᛒ = *b*, *p*, *mb*, t. ex. ᛒᚢᛏ *bot* »bot», ᚢᚨᛒᚾ *vapn* »vapen», ᚴᚢᛒᛚ *kumbl* »kummel, grafhög».

ᚦ = *þ*, ð (*þ* = eng. *th* i början, ð inuti och i slutet af ord), t. ex. ᚦᚢᚱ *Þorr* »Tor», ᚠᚨᚦᛁᚱ *faðir* »fader».

ᚠ = *f*, *v*, t. ex. ᚨᚠᛏ *aft* »efter», ᚢᛁᚠᛁᛦ *liviʀ* »lefver».

ᛦ = lent *r* (*ʀ*), sällan *e*, *æ*, *i*, t. ex. ᚢᚨᛦ *waʀ* »var», ᛏᚱᛦᚴ *dræng* »man»

Fördubbling af konsonanter användes icke. Till och med då ett ord börjar med samma mynd, hvarmed det föregående

slutar, upprepas icke alltid mynden, t. ex. ᚼᛉᚾᚱᛚ *ok Karl* »och Karl». Liksom af de äldre runorna bildas äfven af dessa samstafva runor. Binderunor, d. v. s. sammansättning af flera mynder till ett tecken, användas också. Äfven andra oregelbundenheter i ljudbeteckningen förekomma stundom och göra ristningarna svåra att tolka.

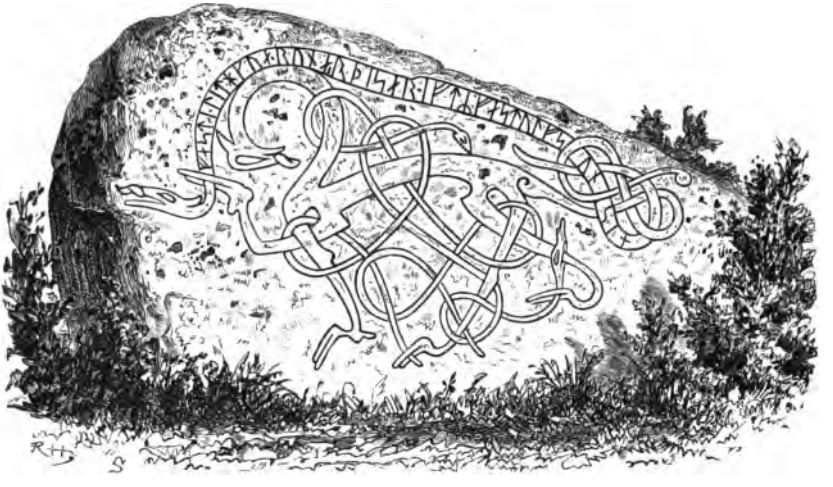

Runristning vid Surstad i Vallentuna socken, Uppland.

Den nordiska runskriften läses från vänster till höger. Undantag härifrån, s. k. vänderunor, som läsas från höger, och stuprunor, som äro upp och nedvända, äro mera sällsynta.

Orden skiljas från hvarandra af skiljetecken, bestående af en eller två, någon gång tre punkter eller ett, någon gång två små kors. Blott på några af de allra äldsta inskrifterna saknas sådana skiljetecken.

Olikt de äldre runorna ristades de yngre, som mest användes för inskrifter å resta stenar eller stundom å fast berg eller på större stenblock, i vanligaste fall mellan tvenne parallella linier, hvilka å de äldsta ristningarna oftast gingo i ste-

nens längdriktning men sedan i allmänhet fingo följa dess kant och ej sällan, i synnerhet i landskapen kring Mälaren, pryddes med sirliga drakslingor. Ett vackert prof härpå visar Surstads-stenen i Vallentuna i Uppland, som har inskriften: *Fasti let hoggva runar þessar eftʀ Fastulf, son sinn*, »Faste lät hugga dessa runor efter Fastulf, sin son». Det af runslingan omslutna rummet prydes stundom af en torshammare eller andra bildframställningar men oftast, naturligtvis på stenar från kristen tid, med ett på mångfaldigt sätt utarbetadt kors.

För att skriften skulle träda fram tydligare, plägade enligt hvad på några runstenar och i äldre Eddan antydes, i stenen inristade runmynder och drakslingor målas röda,* hvilket i senare år bestyrkts af de under golfvet i Ardre kyrka på Gottland funna runstenarna. Dessa hade nämligen, skyddade som de varit mot väder och vind, ännu kvar tydliga spår af den röda färgen.

Såsom ofvan nämndes, bibehölls den gamla indelningen af *futhorken* — så kallas stundom den yngre runraden till skillnad från den äldre *futharken* — i tre ätter. Denna indelning kom till användning för åstadkommande af chifferskrift, lönnrunor. En sådan voro *kvistrunor*, som bildades på det sättet, att å ömse sidor af ett lodrätt streck sattes från detta utgående sidostreck. Man betecknade med ett, två eller tre sidostreck, till hvilken ätt den afsedda runan hörde, och med dylika streck på andra sidan, hvilken ordning den hade inom ätten. Sålunda kunde ᛘ, ᛙ, ᛚ stå i stället för ᚠ, ᚢ, ᚦ; ᛘ, ᛙ, ᛚ i stället för ᚼ, ᚾ, ᛁ o. s. v. Enligt samma princip kunde lönnrunor äfven bildas genom att i stället för kvistar använda korta och långa streck t. ex. för ᛁ, tredje runan i andra

* Se Brate, Skansens runstenar. — Den äldre Eddan är en under 1200-talet på Island nedskrifven samling af guda- och hjältesånger.

ätten, ᛁᛁᛁᛁ, s. k. *isrunor*. Genom att låta ätterna byta plats kunde dessa lönnrunor göras mer svårtydda. För att bilda lönnskrift sättes stundom den i futhorken närmast stående runa i stället för den som åsyftas. Såsom ett slags chiffer kan man också betrakta de ofta nog mycket svårtydda

Linga-stenen å Skansen, Stockholm.

binderunorna. En sådan af enklare beskaffenhet finnes å den här afbildade Linga-stenen från Järna socken i Södermanland, nu rest å Skansen på Stockholms Djurgård. Inskriften lyder: *Hælghulfʀ ræisþi stæin þansi at Þorfast mag sin, Disa at broður sinn*, »Helgulf reste denna sten

efter Torfast, sin måg (eller svåger), Disa efter sin broder». Binderunan å korsstammen på stenens midt representerar runorna ᛒᚱᚢᚦᚢᚱ ᛋᛁᛋ. Korset visar, att ristningen är från kristen tid. — Äfven andra sätt att åstadkomma svårläst skrift användas, t. ex. uteslutning eller omflyttning af runmynder.

Ofvan har nämnts, att runformer, mer eller mindre afvikande från de såsom normalformer här anförda, ofta nog förekomma. Någon gång äro dessa varianter karakteristiska för en viss ort eller för en viss grupp af inskrifter, t. ex. de, som äro gemensamma för Rök-stenen i Östergötland och några

Hälsingerunor.

andra svenska runstenar samt för inskrifter flerstädes i Norge och på ön Man i Irländska sjön. Närsläktad med dessa är den runrad, som användts å en järnring, som förr suttit i en dörr till Forsa kyrka i Hälsingland, och denna runrad synes ha gifvit upphof till en annan egendomlig form af runor, de s. k. hälsingerunorna eller staflösa runorna, hvilka finnas ristade å ett mindre antal runstenar i Hälsingland och Gästrikland samt i Medelpad, i sistnämnda landskap blandade med vanliga runor. Hälsingerunor förekomma äfven i slutet af några inskrifter i södra Södermanland.

Det dröjde icke så länge, förrän man började finna de 16 runorna otillräckliga för återgifvande af det talade språket. Man sökte därför att med tillägg af en punkt eller ett streck bilda nya runformer, något som visar sig redan vid början af 1000-talet. Med tiden framträdde äfven andra omformningar af vissa runmynder. Sålunda uppkommo så småningom de s. k. stungna runorna ᛏ el. ᛏ *e*, ᚴ *g*, ᛒ *p*, ᛏ *d*,

ᚤ *y*, ᚧ *ð* (*dh*), ᚡ *v*, och dessutom skilde man mellan ᛆ *a* och ᛅ *æ*, ᚮ *o* och ᚯ *ø*; ur ᛋ uppkom ᛍ *c*, *z*. På detta sätt blefvo runorna lika användbara för att återgifva språkljuden som det latinska alfabetet. I den märkliga i Köpenhamn förvarade runhandskriften af Skånelagen, som härstammar från slutet af 1200-talet, hafva runorna följande utseende:

ᛆ	ᛒ	ᛑ	ᚽ	ᚠ	ᚵ	ᚼ	ᛁ	ᚴ	ᛚ	ᛘ	ᚿ	ᚮ	ᛔ, ᛕ	ᚱ	ᛋ	ᛐ	ᚦ	ᚢ	ᛦ	ᛍ	ᛅ	ᚯ
a	*b*	*d*	*e*	*f*	*g*	*h*	*i*	*k*	*l*	*m*	*n*	*o*	*p*	*r*	*s*	*t*	*th*	*u,v*	*y*	*z*	*æ*	*ø*

Dessa runor, som stundom kallades Valdemars-runor, i Sverige danska runor, finnas sammanställda i en meningslös ramsa af följande lydelse: *Sprengd manz høk flyþi tuvi boll.* Isländingen Olof Hvitaskald säger, att hans »herre konung Valdemar (Valdemar Sejr, † 1241) själf sammansatt dessa stafvar» (denna ramsa).

Att man äfven började ordna runorna efter det latinska alfabetet, visar en 1882 i Öster-Marie socken på Bornholm funnen 12 cm. hög och 8 cm. bred sandsten, hvarå största delen af runorna äro inhuggna, ordnade på nämnda sätt.

För att bestämma en runinskrifts ålder har man i allmänhet inga andra medel än att taga i betraktande runmyndernas form, t. ex. om de äro punkterade eller ej, vidare skiljetecknens och slingornas utseende samt i synnerhet språkformen, såsom om diftonger finnas eller ej, om ᚦ eller ᛏ användes i vissa imperfekter, om de bägge tecknen för *r*, ᚱ och ᛦ, bibehållas o. s. v. Blott några få af de yngsta inskrifterna äro daterade (se sid. 48).

Frågar man, hvarest den genomgripande omformning började försiggå,[1] hvarigenom den för alla germanfolk ursprungligen gemensamma äldre runraden förvandlades till den kortare och för Norden egendomliga yngre, så är det blott i inskrifterna själfva, som man kan hoppas att finna svaret.

Såsom af det föregående synes, uppträda småningom här och hvar hos en del mynder yngre former i inskrifterna med de äldre runorna, och dessa bli talrikare, ju längre tiden lider. Det ser därför ut, som om nydaningen varit nästan samtidig inom hela det område, där runskriften användes. Sydsverige och Danska öarna synas dock vara de trakter, där den nämnda omgestaltningen tidigast och tydligast framträdde. På Seland och Fyen finnas några mycket ålderdomliga runstenar, hvilka äro affattade med yngre runor men dock behålla vissa till den äldre runraden hörande mynder, såsom ᚺ och ᛗ. Danmark har äfven andra runstenar af hög ålder, till och med några, som bära tydliga minnen af den gamla gudatron. Inskriften på Glavendrup-stenen på Fyen, som efter »Ale Sölvegode, templens vördnadsvärde väktare», restes af hans hustru Ragnhild och deras söner, innehåller orden ᚦᚢᚱ · ᚢᛁᛁᛁ · ᚦᛏᛋᛁ ᚱᚢᚾᛏᛦ, »Tor vige dessa runor». Samma önskan finnes uttryckt på två andra danska runstenar. De hedniska orden äro på den ena af dem inhuggna med vanliga runor å den mindre lätt synliga toppytan, på den andra äro de återgifna i tre binderunor. Orsaken till den svårlästa ristningen torde i bägge fallen vara den omständigheten, att kristendomen, enligt hvad den större Jællinge-stenen vittnar (se sid. 45), redan var officiellt införd i Danmark.

Hednisk är tydligen också den sid. 21 omnämnda seden att lägga runstenar inuti grafvarna, en sed som bibehöll sig äfven under denna tid och hvarpå äfven några exempel finnas. Ett sådant är Nörre Nærå-stenen på Fyen, hvarå finnes inskriften »Tormund, njut högen» (d. v. s. hvila i frid i grafhögen).

Inom kort visar sig den nya runraden vara i bruk öfver hela den skandinaviska Norden. Söder ut uppträder det nya skrifsättet till och med på andra sidan om Danevirke,

sålunda liksom några förut nämnda inskrifter med äldre runor utvisande den gamla sydgränsen för nordisk nationalitet. I slutet af 800-talet och början af 900-talet synes den yngre runraden varit i bruk öfver hela Götaland. Inskrifter, som otvetydigt hänvisa på hedniska föreställningar, äro likväl i vårt land fåtaliga. Till dessa måste dock räknas sådana, hvarå torshammare inristats (se bilden sid. 52), samt några andra, t. ex. St. Lundby-stenen i Södermanland, som har inskriften ᚢᛆᛚᚼᛆᛚᛚᛆᛦ·ᚢᛁᛋᛁᛦ, »Valhalls höfding». Runforskarne synas dock i allmänhet böjda för att anse denna inskrift vara en från senare tider härrörande mystifikation, en åsikt som stödes af det dubbla ᛚ. Till hednisk tid höra antagligen ett par gottländska med runinskrift försedda bildstenar, hvarå finnes i relief afbildad bland annat en man ridande på en åttafotad häst, tydligen Oden sittande på Sleipner (se bilden sid. 60). På en runsten i Ludgo socken i Södermanland finnes en binderuna, innehållande orden: **siþi þur**, »Tor må vårda [stenen]», ord som påminna om det åkallande af Tor, som förekommer på de nyssnämnda danska runstenarna. Äfven andra runstenar finnas i vårt land, som att döma af inskrifternas hela karaktär måste förläggas till hednisk tid. Bland dessa är Rök-stenen i Östergötland den viktigaste. I det hela synas dock de svenska runstenarna vara något yngre än de danska, mest från 1000- och 1100-talen, men i stället äro de så mycket talrikare, särskildt i Uppland, som äger bortåt 1000. I Södermanland finnas närmare 300, i Östergötland mer än 200 runstenar, och hela antalet för Sverige går upp till omkring 1,800.

De norska runinskrifterna, hvilkas antal uppgår till omkring 150, äro i allmänhet något yngre än de svenska. Den viktigaste af dem alla och därtill en af de äldsta finnes egendomligt nog på svensk mark, nämligen Karlevi-stenen på

Öland, hvarom längre fram (se sid. 65). Som norska får man ock beteckna de bohuslänska runstenarna. Ett särskildt intresse erbjuder en hel grupp norska inskrifter, hufvudsakligen förekommande å Jæderen i s. v. Norge men äfven inuti landet. Dessa visa nämligen i runformer en omisskännlig likhet med den ofvan nämnda Rökstens-gruppen i Sverige samt med inskrifter å ön Man.

Från Norge kom kännedom om runorna till de därifrån befolkade, förut obebodda Färöarna, Island och Grönland. Från Färöarna är blott en runsten känd, nämligen Kirkebö-stenen, hvilken, att döma af den obetydliga storleken, antagligen legat inuti en grafhög. Inskriften är affattad med vänderunor och härrör från midten af 800-talet. Stenen finnes nu i Köpenhamn. Af de till något mer än ett fyrtiotal uppgående isländska runinskrifterna är ingen äldre än den tidigaste skrifna litteraturen, hvadan de äro af föga vikt i språkligt afseende. Den äldsta inskriften, å den nu i Köpenhamn förvarade kyrkdörren från Valþjófstad, tillhör början af 1200-talet. Af grönländska runminnen förtjänar att särskildt nämnas en för öfrigt från tämligen sen tid härrörande inskrift, som hittats på en liten ö i Baffinviken ett par tre mil nordväst om Upernivik, danskarnes nordligaste utpost mot polen.

Under vikingatiden färdades Nordens inbyggare vida om i världen. De icke blott intogo och befolkade nyss nämnda ödebygder i nordväst, utan de slogo sig äfven ned bland och underlade sig främmande folkstammar i vidt skilda länder. Svenskar bosatte sig och bildade samhällen vid de ryska floderna, men de uppgingo snart i det folk, som de gåfvo statsorganisation, såsom minne kvarlämnande blott några personnamn, några enskilda ord i språket samt namnet *ryssar* åt de förut söndrade stammarna. På samma sätt gick det med

de hufvudsakligen från Danmark kommande nordmän, som bosatte sig i norra Frankrike och där bildade det efter dem uppkallade hertigdömet Normandie. I intetdera af dessa länder har man träffat några runminnesmärken, lika litet som i de

Runlejonet i Venedig.

under långliga tider, kanske mera än trenne årtusenden före ifrågavarande tid, af samma stam som Sveriges inbyggare befolkade finska kusttrakterna.

Från sydöstra Europa förskrifver sig däremot, egendomligt nog, ett dylikt minnesmärke, nämligen inskrifterna

på ett marmorlejon, som under många århundraden stått vid Atens hamn Pireus och gifvit upphof till dess länge begagnade italienska namn Porto leone (Lejonhamnen). Detta marmorlejon fördes år 1687 af den svenskfödde venetianske amiralen Königsmark till Venedig, där det nu är uppställdt framför arsenalen. Ehuru de svårtydda inskrifterna* icke gifva några säkra upplysningar därom, kan man dock af formen hos runslingorna, hvilka mycket likna de å runstenar i Mälarlandskapen förekommande, med tämlig säkerhet draga den slutsatsen, att de blifvit inhuggna af en svensk, antagligen någon i den grekiske kejsarens lifvakt tjänande väring.

Redan före Islands bebyggande hade norska vikingar fått fast fot på de öar, som omgifva nordliga delen af Storbritannien, samt på de närliggande kusterna och delvis underlagt sig den där boende keltiska befolkningen. På Orkney- och Shetlandsöarna bibehöll sig sedermera nordiskt språk ända till slutet af 1700-talet, på Hebriderna (Söderöarna), i vissa trakter af Irland och norra Skottland samt på ön Man lefde det kvar under fyra eller fem århundraden.

I motsats till hvad som är förhållandet i de förut omtalade svenska och danska koloniländerna finnas i de nyss nämnda trakterna icke så få runminnesmärken. På den största af Orkney-öarna ligger en större grafhög från förhistorisk tid, nu kallad Maeshowe — nordboarne kallade den Orkhög —, som innehåller flera grafkamrar. Då denna i vetenskapligt syfte på 1860-talet öppnades, fann man, att den redan förut varit föremål för undersökning. Det visade sig nämligen, att på väggarna voro inristade ett trettiotal inskrifter med yngre runor. En af dessa säger, att »tre nätter förrän Jor-

* De äro tolkade af lektor Hj. Kempff i läroverksprogram från 1890-talet. En kopia i gips af lejonet har af kanslirådet Sander blifvit skänkt till vårt Nationalmuseum.

sala-männen bröto denna hög, var skatten bortförd», hvilket synes antyda, att högen varit öppnad af skattsökare. På ett ställe finnes hela runraden. Äfven lönnrunor af mycket invecklad utseende förekomma, likaså ristningar i metrisk form (se sid. 67). Många runristare ha nämnt sina namn.

Att de nordiska runorna äfven varit kända i de trakter af England, där danskar under vikingatiden slogo sig ner, synes af flera minnesmärken. Ett sådant är ett i en engelsk handskrift från 1000-talet förekommande »nid» (jfr sid. 81). Till och med i London har en runsten med nordisk inskrift blifvit funnen.

Ingenstädes utanför den skandinaviska Norden har man dock funnit så många minnen om de gamla nordboarne som på ön Man i Irländska sjön, där nordboar eller väl närmast norrmän i början af 800-talet begynte slå sig ner. Från dem härröra en mängd minnesmärken af sten, försedda med bilder i flat relief och prydda med ett kors, som intager nästan hela stenens höjd, hvarför de ock i på dem förekommande runinskrifter kallas **krus**, »kors». Sådana inskrifter finnas ännu till ett antal af 26, alla affattade i nordiskt språk och med den å minnesstenar i Norden vanliga formuleringen. Namnen å dem, till hvilkas ära runorna blifvit ristade eller som ombesörjt minnesmärkena, äro dock till stor del keltiska, hvilket jämte på ön förekommande inskrifter med det irländska oghamalfabetet visar, att befolkningen utgjort en blandning af irer och norrmän. Förutom några få inskrifter, af hvilka en, genom runornas och språkets form samt det jämte tre keltiska namn förekommande namnet Adils, synes hänvisa på en svensk upphofsman, förete de flesta af de manska runkorsen i fråga om några runmynder, såsom förut antydts, vissa egendomligheter, som de hafva gemensamt med några norska inskrifter, särskildt på Jæderen i sydvästra

Norge, samt med Rökstens-gruppen i Sverige. Huru dessa likheter skola förklaras, är ej lätt att afgöra. Å ena sidan ha runforskarne hittills ansett de manska inskrifterna, som alla härröra från kristen tid, vara yngre åtminstone än de svenska inskrifterna med närsläktade runor. Å andra sidan är det, såsom Schück visat, mycket som talar för att manska och engelska bildframställningar utgjort förebilder för många å svenska minnesmärken från denna tid inhuggna figurer. Att så varit förhållandet göres ock mera sannolikt af de mytvandringar, som Bugge visat ha under vikingatiden fortgått från dessa länder i väster till den skandinaviska Norden. Redan tidigare synes den drakslingeornamentik, som vid nu nämnda tid var så utbredd i Norden, ha kommit hit från de Brittiska öarna. Då sålunda en kraftig kulturström under långa tider här gått från väster till öster, ligger det därför nära till hands att antaga, att äfven det ifrågavarande slaget af runor kommit till Norge och Sverige från Man. Enligt en uppgift af Schück* har docenten v. Friesen framställt denna mening och anser den hafva stöd i typologiska förhållanden.

En af de äldsta inskrifter, som finnas med nyss nämnda slag af runor, är den, som förekommer å en sten, nu uppställd på Röks kyrkogård i västra Östergötland, den s. k. Rök-stenen. Den runrad, som här användes, består af sexton mynder och öfverensstämmer med den sidan 27 anförda med följande undantag: ✱ ᚼ ᛒ ᛘ ᛦ ersättas af ᚼ *h*, ᚴ *a*, ᚦ *b*, ᛏ *m*, ᛁ *R*, och i stället för ᛋ ᛋ ᛏ användas de i yngre inskrifter ofta förekommande formerna ᚴ ᛁ ᛏ. Äfven andra smärre afvikelser finnas, såsom att kännestrecken börja högre upp eller längre ned på stafven, än vanligen är fallet, hvarigenom ᚦ blir nästan

* Nordisk tidskrift 1903 sid. 202.

ett ᚦ, ᚱ blir ᛧ o. s. v. Flera stycken af inskriften äro affattade med lönnrunor: i stället för den afsedda runan står den närmast föregående; olika slag af kvistrunor förekomma också. En del af inskriften är ristad med en yngre art af den äldre, samgermanska runraden.

Rökstenens med yngre runor affattade inskrift börjar sålunda:
ᛆᚠᛐᚢᛆᛘᚢᚦ'ᛐᛌᛆᛐᛆᚱᚢᚿᛆᛧᚦᛆᛧ:ᛁᚿᚢᛆᚱᛁᚿᚠᛆᚦᛁᚠᛆᚦᛁᛧᛆᚠᛐᚠᛆᛁᚴᛁᛆᚿ'ᛌᚢᚿᚢ, *Aft Vamoð stąnda runaR þaR; en Varinn faði faðiR aft fæighiąn sunu*, »Efter Vamod stånda dessa runor, men hans fader Varen skref dem efter fallne sonen.» Därefter berättas, kanske ur i trakten gängse hjältesagor, i fantastiskt öfverdrifna ordalag om väldiga bedrifter, som för nio manssåldrar sedan utförts af någon stor hjälte. En del af inskriften är affattad i fornyrdeslag och lyder sålunda:
ᚱᛆᛁᚦᚦᛁᛆᚢᚱᛁᚴ:ᛁᚿᛁᚽᚦᚢᚱᛘᚢᚦᛁ'ᛌᛐᛁᛚᛁᛧᚠᛚᚢᛐᚿᛆ'ᛌᛐᚱᛆᚿᛐᚢᚽᚱᛆᛁᚦᛘᛆᚱᛆᛧᚿᛁᚦᛆᚱᛆ
'ᛌᛐᛁᛁᚽᚢᚴᛆᚱᚢᚿᚴᚢᛐᛆ'ᛁᚽᚢᚿ'ᚴᛁᛆᛚᛐᛁᚢᚠᚠᛆᛐᛚᛆᚦᛁ'ᚴᛆᛐᛁᚿᛆᚱᛁᚴᛆ.

Ræið þiaurikR	»Red Teodorik,
hinn þormoði	den dristige
stilliR flotna	sjöhjältars höfding
strąndu HrœiðmaraR.	öfver Reidhafvets strand.
SitiR nu garwR	Sitter nu rustad
ą gota sinum	på sin gotiste fåle
skialdi ub fatlaðR	med skölden i rem
skati Mæringa.	Märingars furste.»

I anglosaxiska skrifter kallas de i Sydeuropa boende gotiska folken *Hreðgoter*, och *Þéoðric* säges härska öfver *Mæringa burg*. Detta jämte antydningen, att här skildrade hjältedater utförts för nio manssåldrar sedan, ger Bugge, som tolkat inskriften, anledning att tro den hafva afseende på den i hela den germanska världen berömde östgotakonungen Teodorik, som härskade öfver Italien åren 423—526 och efter sin

hufvudstad Verona senare kallades Didrik af Bern. Den i metrisk form affattade delen af inskriften anser Bugge möjligen syfta

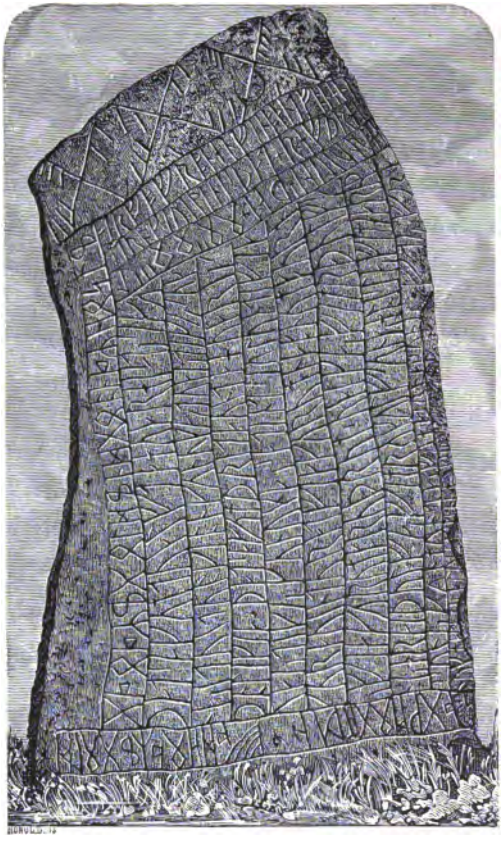

*Rökstenen i Östergötland.**

på kejsar Markus Aurelius' ryttarstaty i Rom, hvilken af germanerna under medeltiden påstods föreställa nämnde konung.

* Lönnrunorna på toppytan innehålla runristarens namn. Längst ned till höger stå med äldre runor orden **sagwmogmeni,** *sagum mogmenni*, iuhuggna. Den i texten aftryckta delen af inskriften finnes på den andra breda sidan af stenen samt på den ena smalsidan.

Äfven de rader, som äro ristade med äldre runor, ha blifvit tolkade af Bugge. De bägge ord, som börja denna afdelning: **sagum mogmenni,** »Vi säga för allt folket», visa genom den fylligare ljudbeteckning, som denna runrads 24 mynder medgifva, huru man bör utläsa samma ord på två andra ställen, den ena gången skrifna på vanligt sätt, den andra med lönnrunor. Denna fullständiga öfverensstämmelse mellan samma ord, återgifna på olika sätt, afgifver ett godt bevis för att inskriften blifvit rätt tolkad.

Å stenens toppyta har inskriftens ristare i svårtydda kvistrunor utsatt sitt namn **biari**, »Bjare». Att denne varit en för sin tid kunskapsrik man, måste man medge, om man tänker på denna runristnings betydelsefulla innehåll, på den uttrycksfulla poetiska formen, på de olika slagen af chifferskrift, som där förekomma, och på att däri användts både den äldre och den yngre runraden.

Af med Rök-stenens närsläktade runristningar finnes i vårt land ett tiotal, i Östergötland, Småland, Gottland, Södermanland, Uppland och Hälsingland. Äfven i Danmark finnes en likartad runinskrift.

Den här nämnda inskriften, som anses härröra från 900-talets början, är i flera afseenden märklig. Öfverensstämmelsen i afseende på myndernas form med runristningar på Man och i Norge har redan omnämnts. Den är ock den längsta runinskrift, som finnes, med mer än 750 mynder. Den del, som har metrisk form, visar samma versslag, som förekommer i de 200—300 år senare på Island upptecknade guda- och hjältesånger, som finnas samlade i den äldre Eddan, och icke blott enskilda uttryck, såsom »Gunns häst», d. ä. valkyrjans häst, vargen, utan äfven hela inskriftens anda visar stor öfverensstämmelse med den äldre norsk-isländska poesien. Häraf kan man med full rätt draga den slutsatsen, att det i

Den mindre Jellinge-stenen på Jutland.

Sverige under vikingatiden förekommit ansatser till eller möjligen funnits en oskrifven poetisk litteratur, som varit ensartad med den vi känna från isländningarnes skrifter. Om så varit fallet, är det att beklaga, att den icke blifvit upptecknad.

När de talrika runstenarna i vårt land först började väcka de lärdes uppmärksamhet, trodde man, att de skulle gifva viktiga historiska upplysningar, d. v. s. handla om personer och händelser, som utgöra föremål för historieskrifvarnes forskningar. Detta är dock icke i allmänhet förhållandet. De flesta runstenar äro minnesvårdar öfver aflidne, resta af dessas anförvanter, och de innehålla historiska data lika litet som flertalet grafvårdar under alla tider. Men det finns dock åtskilliga runinskrifter, som ha betydelse för historien i dess vanliga mening, icke blott för kulturhistorien. De viktigaste af dessa *historiska* runinskrifter finnas i Danmark. Härvid förtjäna att nämnas först och främst de bägge storartade Jællinge-stenarna på Jutland. Den mindre af dem, som härrör från tiden omkr. år 930, har följande inskrift: *Gormʀ konungʀ gærði kumbl þåusi æft Þyrwi konu sina, Danmarkaʀ bot*, »Konung Gorm gjorde detta kummel (denna grafhög) efter sin gemål Tyra, Danmarks bot (tröst)». Genom denna inskrift beriktigas Saxos bortåt 300 år senare upptecknade berättelse, som säger, att Tyra Danabot öfverlefde konung Gorm den gamle.

Å den större Jællinge-stenen, som bland andra bildframställningar visar den korsfäste Frälsaren omsluten af konstrikt sammanflätade drakslingor, finnes inskriften:

ᚼᛅᚱᛅᛚᛏᚱ:ᚴᚢᚾᚢᚴᛦ:ᛒᛅᚦ:ᚴᛅᚢᚱᚢᛅ ᚴᚢᛒᛚ:ᚦᛅᚢᛋᛁ:ᛅᚠᛏ:
ᚴᚢᚱᛘ:ᚠᛅᚦᚢᚱ:ᛋᛁᚾ ᛅᚢᚴ:ᛅᚠᛏ:ᚦᚭᚢᚱᚢᛁ:ᛘᚢᚦᚢᚱ:ᛋᛁᚾᛅ:ᛋᛅ
ᚼᛅᚱᛅᛚᛏᚱ:ᛁᛅᛋ:ᛋᚭᛦ:ᚢᛅᚾ:ᛏᛅᚾᛘᛅᚢᚱᚴ ᛅᛚᛅ:ᛅᚢᚴ:ᚾᚢᚱᚢᛁᛅᚴ
ᛅᚢᚴ:ᛏᛅᚾᛁ:ᚴᛅᚱᚦᛁ:ᚴᚱᛁᛋᛏᚾᚭ

Haraldr konungʀ bað gørwa kumbl þøsi æft Gorm faður sinn åuk æft Þyrwi moður sina, sa Haraldr, es sæʀ vann Danmork

alla auk Norwæg auk Dani gærði kristną, »Konung Harald lät göra denna graf efter sin fader Gorm och sin moder Tyra, den Harald som åt sig vann hela Danmark och Norge och gjorde danerna kristna.» På en sten vid Sönder-Vissing nära Skanderborg på Jutland säges, att »Tova, Mistivis dotter, konung Harald Gormssons hustru, lät göra kummel efter sin moder». Att Harald Blåtand († 986) varit gift med någon med namnet Tova, är icke kändt från annat håll, men inskriftens uppgift innebär icke något orimligt, då man vet, att han stod i förbindelse med de slaviska härskarne i Nordtyskland och att en furste med namnet Mistivoj i slutet af 900-talet regerade öfver obotriterna, en slavisk stam, hvaraf lämningar ännu på 1700-talet funnos kvar på Lüneburgerheden söder om Elbe. Till danska historiska runminnesmärken kan man ock med skäl räkna en af Hällestad-stenarna samt Sjörup-stenen i Skåne, den förra rest efter Toke, Gorms son, den andra efter Asbjörn, Tokes son, om hvilka det heter, att »de icke flydde vid Uppsala». Antagligen åsyftas här slaget på Fyrisvall på 980-talet mellan den svenske konungen Erik Segersäll och hans brorson Styrbjörn Starke, hvarvid de danska hjälptrupper, som denne senare erhållit af sin svärfader Harald Blåtand, enligt fornsagorna nesligt togo till flykten.

En svensk runinskrift, som sannolikt syftar på samma strid, finnes på en sten å Högby gamla kyrkogård i Östergötland. Denna inskrift har i translitteration följande lydelse, på ena sidan: **þukir · risþi · stin · þansi · eftiʀ · asur · sen · muþur · bruþur · sin · iaʀ · eataþis · austr · i · krikum** · på andra sidan: **kuþr · karl · kuli · kat · fim · suni . feal · ą · furi · frukn · treks** (*r ?*) **· asmutr · aitaþis · asur · austr · i · krikum · uarþ · ą · hulmi · halftan · tribin · kari · uarþ · ątuti · auk · tauþr · bui · þurkil · rist · runar .**

Þogir ræisþi stæin þansi æftir	Torger reste denna sten efter
Assur Sœinn moðurbroður sinn,	Assur den sene, sin morbror,
eʀ ændaðis austr i Grikkum.	som omkom öster ut i Grekland.
Goðr karl Gulli	En god bonde Gulle
gat fæmm syni:	fick fem söner:
fiall a Fyri	föll vid Fyrisån
frøkn drængr Asmuntr,	orädde kämpen Asmund,
ændaðis Assur	Assur omkom
austr i Grikkum,	öster ut i Grekland,
warð a Holmi	vardt på Bornholm
Halfdan drepinn,	Halfdan dräpt,
*Kari warð at Dundi**	Kare föll vid Dundee,
auk dauðr Bui.	och död är Bue.
Þorkæll ræist runaʀ.	Torkel riste runorna.»

Vid Vedelspang i Slesvig hafva anträffats tvenne runstenar, som äga stort historiskt värde. De utgöra nämligen en bekräftelse på och ett fullständigande af hvad Adam af Bremen berättar om ett svenskt eröfringståg till Danmark. I början af 900-talet underlägger sig en svensk konung Olof Danmark eller en del däraf. Dennes son Gnupa, som gift sig med den mäktige jarlen Odinkars dotter Asfrid, kommer i strid med tyske konungen Henrik Fågelfängaren och tvingas af honom att låta döpa sig. Därefter blir han slagen och dödad af Gorm den Gamle. Öfver Gnupas son Sigtrygg har Asfrid låtit resa de två nyssnämnda runstenarna, af hvilka den ena enligt Wimmer är ristad af en dansk, den andra, omkring 950, af en svensk. Den senares inskrift är: ᚨᛋᚠᚱᛁᚦᚱ : ᚴᛅᚱᚦᛁ : ᚴᚢᛘᛒᛚ : ᚦᛅᚢᚾ ᚨᚠᛏ : ᛋᛁᚴᛏᚱᛁᚴᚢ : ᛋᚢᚾ : ᛋᛁᚾ : ᚨᚢᛁ : ᚴᚾᚢᛒᚢ, *Asfriðr gærði kumbl þåun æft Sigtriggw, sun sinn, ą vi Gnupu,* »Asfrid gjorde detta minnesmärke efter

* Eller: *Kari varð-at uti* »Kåre föll icke ute» (i utlandet).

sin son Sigtrygg på Gnupas vi» (invigda grafplats). Å den förra stenen säger sig Asfrid vara Odinkars dotter och kallar »Sigtrygg konung, son sin och Gnupas.»

Ytterligare ett par historiska svenska runstenar förtjäna att anföras. Vid Hofgården å Adelsö i Mälaren finnes en sten, i hvars inskrift ordet »konung» förekommer. I en särskild slinga finnas orden: **hakun: baþ: rista,** som enligt Bugge icke gärna kunna ha afseende på någon annan än den på 1000-talet lefvande konung Håkan Röde.

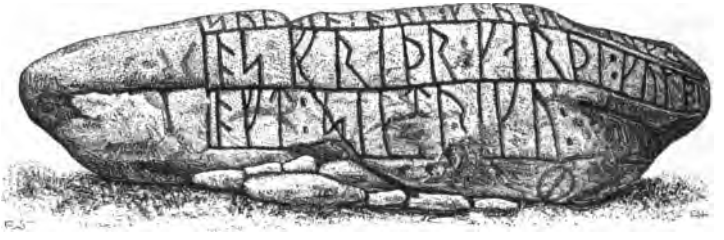

Vedelspang-stenen i Slesvig.

På en sten af långt senare datum nämnes en annan svensk konung. Det är en runristad grafsten, som finnes vid Lye kyrka på Gottland och är rest öfver »Jakob i Managården, som blef ihjälskjuten med en byssesten från Visborg, då konung Erik (af Pommern) belägrades i nämnda slott. Men då voro lidna från Guds börd fjorton hundra år och ett år mindre än femtio år» (d. v. s. 1449). Denna sten kan sägas representera tvenne tidsåldrar: den är ristad med runor, som ju egentligen tillhöra en länge sedan förgången tid, och den talar om eldvapen, som anses vara karakteristiska för den nyare tiden.

Äfven Norge har historiska runstenar. På gården Hönen i Ringerike hittades år 1817 en runsten, hvaraf 1823 togs en nu förkommen afskrift. En kopia af denna har nyligen blifvit granskad och tolkad af Bugge, som fann inskriften

härröra från 1000-talet och vara ristad till minne af en eller flera män, som utstått svåra lidanden i Ishafvet och bortemot Vinland. Detta är första gången det af islänningen Leif Eriksson år 1000 upptäckta Amerika, hvaraf Vinland ju var en del, nämnes i en urkund. Hittills har Adams af Bremen från omkr. 1070 stammande meddelande om denna nyfunna världsdel varit det äldsta. Inskriften, som varit ristad med samma slags runor som de på Man och Jæderen förekommande, har förut ansetts oläslig, hvilket utgör ett bevis för att runmynderna icke blifvit af aftecknaren godtyckligt ändrade. Det är skada, att denna sten icke kunnat återfinnas.

I Kristiania museum finnas numera förvarade tvenne runristade trästafvar, hvilka ursprungligen varit anbragta i Vinje gamla kyrkas inre dörrkarm. Å den ena af dessa stafvar finnes en märklig inskrift, som i translitteration och öfversättning är så lydande: **sigurþr : ials : sun : ræist : runar : þesar : lougar : dagen : æftir : botolfs : mæso : er : an : ferþi : higat : ok : uilti : æigi : gaka : til : sætar : uiþ : suærri : foþur : bana : sin : ok : broþra :** »Sigurd jarlsson ristade dessa runor lördagen efter Botolfsmässan, då han färjade (for i båt) hit och icke ville gå till förlikning med Sverre, sin faders och sina bröders baneman.» Sigurd, som var son till jarlen Erling Skacke, hade förlorat ett slag mot Sverre år 1200. Sverre dog 1202. Det är därför antagligt, att det misslyckade förlikningsförsöket, hvarom runristningen talar, skett under mellantiden.

Såsom de historiska minnesmärkena närstående kan man betrakta de i Mälarlandskapen och Östergötland förekommande till ett tjugutal uppgående runristningar, som berätta, att de, till hvilkas minne stenarna rests, »varit öster ut med Ingvar» eller »styrde skepp i Ingvars här» eller något dylikt, som påminner om Ingvar. Tydligt är, att alla dessa inskrifter syfta på ett berömdt krigståg, hvari många svenska män

deltagit. Antagligen var den här nämnde Ingvar samme man, som omtalas i en isländsk saga under namnet Ingvar Vidtfarne och uppgifves ha dött år 1041, hvilket icke motsäges af runstenarna, som härröra från tiden för kristendomens första utbredande i vårt land. En af de märkligaste af de till denna grupp hörande stenar är den här afbildade Gripsholms-stenen, hvars inskrift lyder i transskription och öfversättning:

Runsten vid Gripsholm.

Tola let ræisa stæin þensa at sun sinn Harald, broður Ingwars.

»Tola, lät resa denna sten efter sin son Harald, Ingvars broder.

Þæiʀ foru drængila
fiarri at gulli
auk austarla
ærni gafu,*

De foro manligen
fjärran efter guld
och öster ut
gåfvo örnen mat,

* Å stenen sammandraget *austarlarni*.

dou sunnarla dogo söder ut
i Særklandi. i Saracenlandet.»

Hvad här menas med *Særkland* är svårt att afgöra. Möjligen syftas på Asien: man vet nämligen, att under vikingatiden till och med Kaspiska hafvets kuster härjades af nordiska vikingaflottor.

Härfärder och äfven fredliga köpmansfärder åt olika håll omtalas för öfrigt ofta på mellansvenska runstenar. Ibland säges blott, att de män, till hvilkas minne runorna ristats, farit i österväg eller öster ut, eller ock nämnas mera bestämdt Gardarike (Ryssland) eller Holmgård (Novgorod). Äfven Finland, Tavastland, Estland och Livland omnämnas. Vid Mervalla på Selaön i Mälaren står en sten med följande inskrift: ᛋᛁᚱᛁᚦ·ᚢᛁᛏ·ᚱᚾᛋᚾ·ᛋᛏᚾᚾ·ᚦᛁᚾᚾ·ᚾᛏ·ᛋᚢᚾᚾ·ᛋᛁᚾ·ᛒᚢᚾᛏᚾ·
ᚼᚾ·ᚢᚠᛏ·ᛋᛁᚠᚢᛏ·ᛏᛁᚢ·ᛋᛁᛘᚠᚾᛏ·ᛏᚢᚱᚢᛘ·ᚠᚾᚱᚱᛁ·ᚢᛘ·ᛏᚢᛘᛁᛋᚾᛁᛋ·

Sirið let resa sten þenna at Swen, sinn bonda. »Sirid lät resa denna sten efter Sven, sin make.

Hann oft siglt
till Semgala
dyrum knarri
um Domisnæs.

Han ofta seglade
till Semgallen
med kostbart skepp
omkring Domesnäs.»

Tydligen är det här fråga om en köpmansfärd. Semgallen är en del af Kurland, och Domesnäs kallas ännu i dag detta lands nordligaste mellan Östersjön och Rigaviken utskjutande udde.

Flera stenar tala om greklandsfärder, hvilka väl oftast åsyftade väringtjänst hos kejsaren i Konstantinopel, nordboarnes Miklagård (d. ä. den stora staden). En dylik greklandsfärd är det antagligen, som gifvit upphof till den sid. 37 omtalade runristningen å Pireus-lejonet i Venedig. Äfven Jerusalem, **iorsalir**, finnes nämndt i runinskrifter. Lombardiet, **langbarþaland**, omtalas ett par gånger.

Enligt runstenarnas vittesbörd ha många svenskar farit i »västerväg». Härmed menas nog i de flesta fall färder till England, och detta land nämnes ofta uttryckligen såsom mål för utlandsfärderna. Man kan häraf med skäl draga den slut-

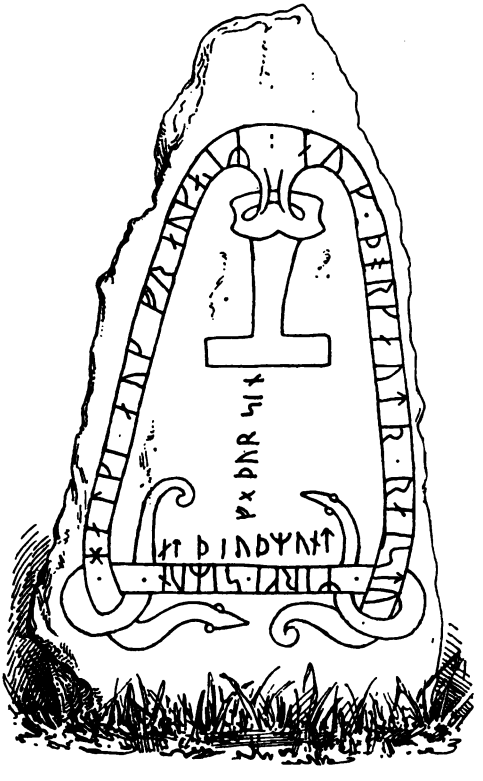

Stenkvista-stenen i Södermanland.

satsen, att vårt lands invånare togo liflig del i vikingafärderna icke blott i österväg, såsom den ryske krönikeförfattaren Nestor († 1112) förtäljer i sin berättelse om Ryska rikets grundläggning, utan äfven i västerviking, hvarom de isländska fornsagorna ha litet eller intet att berätta.

I de flesta fall synas de män, om hvilka det på runstenarna berättas att de begifvit sig ut för att söka ära och rikedom, ha funnit sin död i främmande land. Kommo de tillbaka, kunde de som minne få titeln **grikfari**, »greklandsfarare», **inklandsfari**, »englandsfarare» o. d. Stundom säges det, hvilken samhällsställning de intagit, t. ex. **liþsforunki**, »härhöfvitsman», **uikingauaurþr**, »vikingahöfding», **sturimaþr, skaiþaruisir**, »skeppare, styrman».

Då runstenarna, såsom ofvan sades, i allmänhet äro minnesvårdar öfver aflidne, på grafvar eller annorstädes resta af dessas anförvanter eller andra närstående, och således föranledda af personliga förhållanden, är det tydligt, att man i vanliga fall icke kan vänta att på dem finna märkliga män eller händelser omtalade. Ofta blott nämnas den eller de, som rest stenen, samt den, hvilkens minne genom runristningen skall bevaras under kommande tider. Så t. ex. innehåller inskriften å en runsten i Stenkvista i Södermanland (se bilden) blott orden: *Hælghi 'auk Frøygeirr auk Þorgautr ræistu mærki siryn at Þioðmund, faður sinn*, »Helge, Fröger och Torgöt reste den runprydda minnesvården öfver Tjodmund, sin fader.» — Den å stenen ristade torshammaren samt frånvaron af stungna runor visa, att denna runinskrift hör till de äldre. — Ibland kunna dock värdefulla kulturhistoriska upplysningar hämtas från runstenarna. Det heter på ett ställe i Havamal:

Sällan bautastenar
stå vid vägen,
om ej frände reser dem åt frände.

Stenarna äro nog också i de flesta fall till minne af en fader resta af dennes son eller söner, men dessutom nämnas alla möjliga släktskapsförhållanden mellan de aflidna och minnesstenarnas upphofsmän. Den, som ombesörjt minnesvården, säger ofta, att »han låtit resa stenen» eller »låtit

rista runor efter sin gode fader» eller »sin goda moder». I den omständigheten, att runstenar i så många fall rests af eller öfver kvinnor, kan man se en bekräftelse på fornsagornas vittnesbörd om kvinnans aktade ställning i Norden. Mången gång får den aflidne ett kort hedrande eftermäle. »En god bonde» är ett af de vanligaste epitet, som förekomma, hvilket snarare framkallar tanken på fredliga landtmän än på kringsvärmande krigare. Ett annat loford, som mycket användes, är »en mycket god dräng» (man); den aflidne säges ofta ha varit »rådvis», »vältalig», »skarp» (hård) o. dyl. Inskriften å den ofvan (sid. 34) nämnda Ludgo-stenen slutar med orden: »Ingen föder klokare son.» På en dansk sten finnes omdömet: »Få varda nu födda bättre än han», och på en annan: »den bäste man i Danmark». Stundom framhålles i inskriften den tanken, att stenen är rest för att bevara den dödes minne. Det säges ibland, att den må stå »vid vägen» eller »på berget» eller »mellan gårdarna», tydligen för att oftare bli läst. Vid Nöbbele i Torsås socken i Småland finnes en runsten med följande inskrift: **rostein • auk • eilifʀ • aki • auk • hakun • reisþu • þe[iʀ] • sueinaʀ •iftiʀ • sin • faþur • kubl • keni • likt •[i]ftiʀ • kala •tauþan • þü • mun • ko .... ketit •uerþa • meþ' • sin • lifiʀ • auk • stafiʀ • run[a]**

Rostæinn auk Æilifʀ,	»Rosten och Eilif,
Aki auk Hakon	Åke och Håkan,
ræisþu þæir swæinaʀ	svennerna, reste
æftiʀ sinn faður	efter sin fader
kumbl kænniligt	märkbar minnesvård
(æ)ftiʀ Kala dauðan.	efter den döde Kale.
Þy mun goðs minni	Därigenom skall den godes
getit werða,	minne varda omnämndt,
með stæinn lifiʀ	så länge stenen lefver
auk stafiʀ runa.	och runornas stafvar.»

Några sådana uttryck af innerligare känslor af sorg och saknad, som ofta förekomma på senare tiders grafvårdar, finner man icke på runstenarna. Nordbon dolde gärna inom sig själf hvad han djupast kände. Det gifves dock undantag. På en af de år 1900 under golfvet i Ardre kyrka på Gottland upptäckta runstenarna, som antagligen varit gafvelsten i en grafkista, finnes följande inskrift (se bilden): *Siba raisti stain æftir Roþiauð kunu sina, dottur Roðgaiss i Angum; do ung fran ofurmagum*, »Siba reste sten efter sin hustru Rodtjaud, dotter till Rodgair i Anga; hon dog ung från sina små barn (öfvermagar).» Den finske språkforskaren Pipping, som offentliggjort denna inskrift, säger därom: »Inskriften är rörande i all sin enkelhet. Så vidt jag vet, känner Sveriges litteratur icke något äldre bevis på en änklings bekymmer för sina moderlösa barn.»

En af Ardre-stenarna. Gottland.

När kristendomen så småningom utbredde sig öfver Norden, var det naturligt, att den äfven skulle visa sitt inflytande på minnesstenarna öfver de aflidne. En mycket vanlig afslutning på runinskrifter från kristen tid — de flesta runstenar äro resta öfver kristna män — är förbönen: »Gud hjälpe» eller »Kristus hjälpe hans själ» eller »ande», stundom med tillägget: »bättre än han själf kunde göra till». Äfven

jungfru Maria och helgonen anropas: »Gud och Guds moder» eller »S:t Mikael hjälpe hans ande». Som exempel kan anföras ristningen å den ofvan sid. 23 omtalade stenen vid

Skåängs-stenen i Vagnhärads socken, Södermanland.

Skåäng i Södermanland (se bilden), hvarå, utom den förutnämnda inskriften med äldre runor från 500-talet, läses: *Skanmals auk Olauf þau letu giara mærki þausi æftir Swæin, faður sinn; Guð hiælpi salu hans*, »Skanmals och Olauf (kvinnonamn)

läto göra minnesmärke efter Sven sin fader; Gud hjälpe hans själ.»

Men man nöjde sig icke alltid med förböner. Äfven goda verk göras för den aflidnes själaro. Såsom särskildt förtjänstfullt ansågs tydligen att »göra bro», hvarmed väl i de flesta fall menas att lägga väg öfver sanka ställen och sålunda underlätta samfärdseln. Sådana arbeten omtalas på en mängd runstenar. Sigurdsristningen å Ramsundsberget i Södermanland (se bild sid. 61) företer i transskription och öfversättning följande inskrift: *Siriðr giarði bru þąsi, moðir Alriks, dottiʀ Orms, fyr salu Holmgers, faður Sighrøðar, boanda sins*, »Sirid, Alriks moder och Orms dotter, gjorde denna bro för Holmgers, sin husbondes (makes), själ; han var Sigröds fader.»

En uppländsk jorddrott Jarlabanke, som till minne af sig själf rest flera stenar, har vid Täby norr om Stockholm byggt »bro», en väg af sten och grus, hvilken på båda sidor begränsades af större och mindre stenar. De yttersta vid norra änden af denna bro hade nästan lika lydande inskrifter. Å den ena står (bild sid. 58): *Jarlabanki let ræisa stæina þessa at sik kwikwan auk bru þessa gærði fyr ąnd sina auk æinn atti allan Tæby; Guð hiælpi ąnd hans*, »Jarlabanke lät resa dessa stenar öfver sig själf, medan han ännu lefde, och gjorde denna bro för sin ande, och ensam ägde han hela Täby; Gud hjälpe hans ande.» Äfven andra runstenar finnas, resta af män, som under sin lifstid velat sörja för att deras namn skulle bevaras åtminstone på ett minnesmärke.

Att samma eller olika personer på skilda ställen reste stenar efter aflidne, så att en och samme man kunde få två eller någon gång flera minnesmärken, var icke sällsynt. Sålunda sammanhörande runstenar kunna ibland stå på vidt åtskilda platser. I Ås socken i Västergötland finnes en runsten, hvarå läses: »Tore reste denna sten efter Karl, sin stallbroder,

en mycket duktig man», och vid Hobro i Jutland står en sten med lika lydande inskrift. Att dessa bägge stenar härröra från samme person göres sannolikt icke blott af öfverensstämmelsen i ordalag utan äfven af likheten hos de använda

Täby-stenen i Vallentuna socken, Uppland.

runformerna. I Hälsingland finnas tvenne stenar med staflösa runor resta af Frömund öfver hans fader Fegylfe, **fikiulfir.** Å den ena, Malsta-stenen, hvilken innehåller omkr. 340 runmynder och sålunda har en af de största inskrifter, som finnas, är inristad en hel ättelängd, son efter far genom elfva led.

Hittills har blott talats om runristningar, afsedda att tjäna som minnesmärken, men det finnes äfven sådana, som äro utförda i annan afsikt. Till dem kunna räknas de på några ställen förekommande runraderna, antagligen ristade för att tjäna samma ändamål som senare tiders abc-böcker. På en klippa vid Hillersjö å Svartsjölandet eller Färingsön i Mälaren finnes en af »Torbjörn skald» ristad inskrift, som, tillika med en dylik i Markims socken i Uppland, visar, huru i följd af en mågs, dennes sons samt slutligen dotterns död en kvinna Geirlaug kom till att ärfva egendom, som förut tillhört en annan släkt. Äfven på en runsten i Spånga socken nära Stockholm finnes en arfsangelägenhet omnämnd. I Norge har runristning någon gång användts för att utmärka ägogränser. På Gottland finnes, vid Fole kyrka, en inskrift med runor, som närmast kan betecknas såsom ett sockenstämmoprotokoll och som intygar, att »Halvis-boarne äga kyrkoväg genom Lilla Folbo-gårdarna.»

Stundom innehålla stenarna namnen på de gårdar, där de aflidne bott. I allmänhet behålla dessa gårdar samma namn ännu i dag. Vårt land förekommer icke nämndt på någon svensk runsten, men å en sten på den danska ön Låland omtalas **suąþiąuþ**, d. ä. Svitjod. Af landskapen nämnas Skåne, Gottland, Jämtland, af städer Uppsala, Sigtuna samt Kalmar (**i kalmarna sutum** »i Kalmarsund»).

Ofta förekommer uttrycket »lät resa stenen» eller »lät rista runor», hvilket antyder, att den, som ombesörjde minnesvårdens uppsättande, öfverlät utförandet åt en annan. Denne senare nämner mången gång sitt namn i slutet af inskriften, stundom med lönnrunor. Att det fanns talrika sådana runmästare kan man se däraf, att endast i Uppland ett femtiotal utsatt sina namn på af dem ristade stenar. Bland de mest anlitade af dessa voro **asmutr karasun** »Asmund Karesson»,

som i början af 1000-talet ristat bortåt ett tjugutal ännu bevarade stenar i Uppland och Gästrikland, **bali,** »Balle», som vid midten af samma århundrade utfört ungefär lika många ristningar i Uppland och Södermanland, samt **ubir,**

Tjängvide-stenen på Gottland.

»Ybber», hvilken mer än trettio runstenar i de tre nyssnämnda landskapen ha till upphofsman. I ett par, tre inskrifter finns ordet »skald» tillagdt efter runristarnes namn.

Ofvan har nämnts, att runstenarna stundom äro prydda med bildframställningar. Dessa äro ofta af större intresse

än själfva runristningen. Sid. 35 nämndes, att på Gottland finnas stenar med bilder af Oden sittande på Sleipner. En sådan är den här återgifna Tjängvide-stenen. Fartyg äro flerstädes afbildade. På Tullstorp-stenen i Skåne finnes ett sådant samt däröfver en stiliserad varg, hänsyftande på den aflidnes i inskriften förekommande namn »Ulf». De viktigaste bildframställningarna äro de, som återgifva episoder ur sagan om Sigurd Fafnesbane. Den sid. 57 omnämnda Sigurdsristningen i Södermanland häntyder till flera drag i den nordiska versionen af samma saga. Upptill åt vänster (jfr bilden) ses uttern, Otr, hvars dödande af gudarne Oden, Loke och Höner ger uppslaget till sagan. Man ser ock, huru dennes broder Fafner, som bemäktigat sig den af gudarne som mansbot erlagda guldskatten och i en drakes skepnad

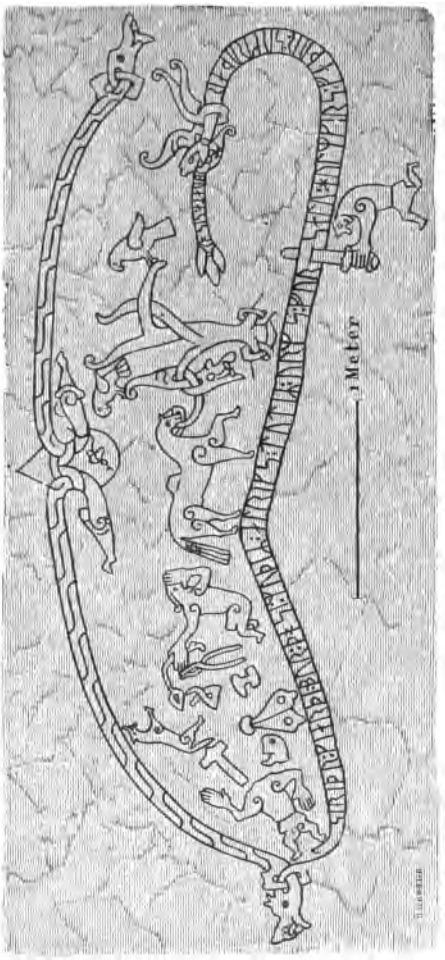

Sigurdsristningarna å Ramsundsberget i Jäder socken, Södermanland.

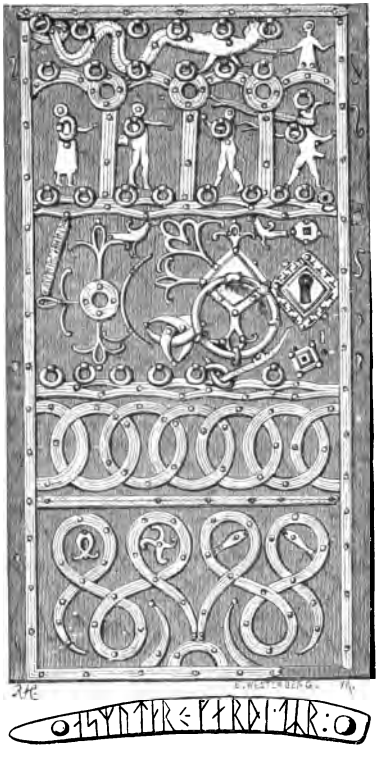

Dörr från Versås kyrka i Västergötland.

bevakar den, dödas af Sigurd, som därtill eggats af den tredje brodern, smeden Regin, hvilkens verktyg: hammare, städ, blåsbälg, tång, äfven äro afbildade. Vidare framställes, huru Sigurd öfver elden steker Fafners hjärta och, då han bränt sig, sticker den blodiga tummen i munnen, hvarvid han förstår de i trädet sittande fåglarnas sång. På deras uppmaning hugger han hufvudet af Regin samt klöfjar skatten på den vid trädet bundna hästen Grane. I en mera klumpig form framställes samma saga på Gökstenen, i Härads socken, ett par mil från Ramsundsberget. Äfven på några andra stenar samt å en dörr från Versås kyrka i Västergötland (se bilden) ses, huru draken genomborras af Sigurd. Å en runristad dopfunt från Norums kyrka i Bohuslän synes den till Sigurdssagan hörande episoden om Gunnar i ormgropen. Sigurdssagan utgör äfven föremål för träsniderier i norska kyrkor.

Af den stora likheten mellan de här nämnda bilderna på svenska runstenar och dylika, som finnas inhuggna på stenar resta å ön Man och i England, en likhet som svårligen låter förklara sig ur en på samma sätt berättad saga, drager professor Schück den slutsatsen, att dessa figurframställningar måste härröra ur samma källa. Denna anser han vara att

finna i sådana väfda tapeter eller väggbonader, som flerstädes omtalas i den äldre Eddan och de isländska sagorna och hvilka i bild oftast skildrade sagohjälten Sigurd Fafnesbanes bedrifter. Under tiden före och samtidigt med vikingatågen var England berömdt för tillverkning af tapeter, och sådana kunna ju under den lifliga samfärdsel med detta land, hvarom runstenarna vittna, mycket väl ha kommit öfver till Sverige. Huru härmed än må förhålla sig, är det dock tydligt, att

Dopfunt från Norums kyrka i Bohuslän.

den från Sydtyskland ursprungligen härstammande Sigurdssagan var mycket känd äfven i Norden; på annat sätt låter det icke förklara sig, hvarför den så ofta framställes i bild.

Ofvan nämndes vid omtalandet af Rök-stenen, att de å denna förekommande verserna gjorde det sannolikt, att det äfven i vårt land under forntiden idkats en folklig skaldekonst af ungefär samma art, som den vi känna från den gamla norsk-isländska litteraturen. Detta bestyrkes ock af de talrika, ja till omkring hundrafemtio uppgående svenska runinskrifter, som äro helt eller delvis affattade i metrisk form. Den vanligen använda strofformen är fornyrdeslag (se sid. 41, 47, 50 f.), densamma som oftast förekommer i den äldre Eddan

samt i andra fornisländska mytiska sånger.* Men äfven andra strofformer finner man å runstenarna, till och med sådana, som icke ha någon motsvarighet i den norsk-isländska poesien. En sådan förekommer i inskriften på Grinda-stenen i Spelviks socken i Södermanland, som har följande lydelse:

ᚴᚱᛁᚢᛏᚴᛅᚱᚦᚱ : ᛅᛁᚾᚱᛁᚦᛁ : ᚺᚢᚾᛁᛦ : ᚴᛁᛅᚱᚦᚢ : ᛅᛏ : ᚠᛅᚦᚢᚱ : ᛋᚾᛁᛅᚢᛅᚾ : ᚠᚢᚦᚢᛅᛦ : ᚢᛅᛦ : ᚢᛅᛋᛏᚱ : ᛅ : ᛅᚴᚢᛅᛏᛁ : ᚴᛁᛅᚢᛏᛁ : ᛋᚴᛁᚠᛏᛁ : ᛒᚢᚱᚴᛁᛦ : ᛅ : ᛋᛅᚼᚴᛋᚢᛅᚾᛏᛁ : ᛋᚢᛏᛁ : ᚴᛅᚱᚢᛁ :

Griutgarðr, Æinriði, synir	»Griutgard, Enride, sönerna,
giarðu at faður sniallan.	gjorde (vården) åt sin klokefader.
Guðweʀ waʀ wæstr a Ænglandi,	Gudver var väster ut i England,
gialdi skifti;	skiftade skatt;
borghiʀ a Saxlandi	borgar (el. städer) i Tyskland
sotti Karli.	besökte Karle.»

Dylika strofformer samt vissa i runinskrifter förekommande enskilda uttryck, såsom »Gunns häst» (d. ä. valkyrjans häst: vargen), »mata örnen» (d. ä. fälla kämpar i strid), »folkgrimr» samt andra till skaldespråket hörande vändningar häntyda visserligen på en begynnande konstpoesi, men några säkra bevis för att en sådan verkligen funnits i vårt land hafva vi icke. Att man dock i Sverige och Danmark förstod och uppskattade norrmäns och islänningars idrotter på detta område se vi af de talrika besök, som isländska skalder gjorde vid de svenska och danska konungahofven, där de

* *Fornyrdeslag* utgöres af 8-radiga strofer. Verslinierna, som i regeln ha 4 stafvelser, äro förbundna 2 och 2 genom allitteration (uddrim), hvilket slag af rim alltid förekommer i fornnordisk poesi och består i att ett eller två ord i den föregående verslinien börjar med samma medljud som ett ord ord i den följande eller med olika själfljud. I det för konstpoesien oftast använda *drottkvädet*, som hade längre verslinier, tillkom äfven assonans (inrim), d. v. s. i hvarje jämn verslinie hade 2 betonade stafvelser samma själfljud med åtföljande medljud, i de udda voro blott dessa medljud lika. I drottkvädet hade sålunda 2 sammanhörande rader tillsammans 7 rim.

föredrogo sina kväden — hos Olof Skötkonung vistades en gång samtidigt två sådana islänningar, Gunnlaug Ormtunga och Skald-Rafn, sedan så ryktbara för sin ödesdigra strid

Karlevi-stenen på Öland.

om Helga den fagra. Ett ytterligare bevis för detta förhållande lämnar en märklig runsten, som finnes rest på Öland i närheten af Kalmarsund. Detta är den berömda Karlevistenen i Vickleby socken i Ölands södra mot. Inskriften härrör, att döma af språket och den poetiska formen, drottkväde,

från en norrman eller enligt Brates förmodan en islänning, som velat dikta på danska. Den är ristad bustrofedón och har följande lydelse:

ᚠᚢᚱᚴᛁᚾ : ᚢᛁᚱᚱ : ᛋᛁᚾᚴ : ᚠᚢᚱᚴᚦᚢ :
ᚠᚱᚨᛁᚴᛏᚱ • ᚢᛁᚴᛁ : ᚦᚨᛏ • ᚠᚨᛁᚴᛏᚨᚱ •
ᛏᚨᛁᚦᛁᚱ : ᛏᚢᚱᚴᚨ : ᚦᚱᚢᚦᚨᚱ :
ᛏᚱᚨᚢᚱᚱ : ᛁ : ᚦᚨᛁᚠᚴᛁ • ᛋᚢᚱᛁ •
ᚠᚢᚾᚾᛏ : ᚱᚨᛁᚦ : ᚢᛁᚦᚢᚱ : ᚱᚨᚦᚨ :
ᚱᚢᚱᚴᛏᚨᚱᚱᚱ • ᛁ • ᛏᚨᚾᚠᚨᚱᚱᚢᚢ :
ᚢᚾᛏᚢᛁᚴ : ᛁᚨᚱᚠᚢᚾ • ᚱᚱᚢᚾᛏᚨᚱ :
ᚢᚱᚱᚱᚱᚾᛏᚨᚱᛁ : ᚢᚾᚾᛏᛁ

Folginn liggr hins fylgðu — flæstr vissi þat — mæstar dæðir dolga Þrúðar draugr í þæimsi haugi. Mun-at ræið-Viðurr ráða rógstarkr í Danmarku Yndils jarmungrundar ørgrąndari ląndi.

ᛋᛏᛅᛁᚾ[ᛁᚾ • ᛋᛏ]•[ᚢᛏᚴ]•ᛋᛏᛏᚱ•ᚾᛁᚠᛏᛁᚱ• *Stæin sá vas sattr æftir Sibba*
ᛋᛁᛒᛅᚾ•[ᛋᛁᚾ•ᚠᚱᚢ]ᚦᛅᛏ•ᛋᚢᚾᛏ•ᚠᚢᚢᛏᛏᚱᛋ• *hinn fróða, sun Foldars, en hąns*
ᛁᚾ ᛋᚼᚼᛋ • ᚢᚦᛁ • ᛋᛏᛏᛁ • ᛏᛏ • ᚢ • ᛏᛏᚢᛋ *líði satti at øy dauðs hæið-*
ᛏ[ᛁᚦ].... *[værði].*

I prosaisk ordföljd: *Dolga Þruðar draugr, hinn es mæstar dæðir fylgðu — flæistr vissi þat — liggr folginn i þæimsi haugi. Ørgrandari rógstarkr Yndils jarmungrundar ræið-Viðurr mun-at ráða landi i Danmarku.* »Stridernas Truds stam (= Den ståtlige krigaren), som de största bedrifter följde — de flesta visste det —, ligger dold i denna hög. En mera felfri stridsmäktig Yndils (en sjökonung) stora marks (hafvets) vagns-Viður (ett Odens namn, hela uttrycket = sjöhjälte) skall icke råda öfver land i Danmark. Denna sten blef satt efter Sibbe den vise, Foldars son, men hans följesman satte vid ön den dödes heder (vården, som vittnar om hans ära).»

Enligt professor Söderberg, som gifvit det mesta af ofvanstående öfversättning, är stenen rest i slutet af 900-talet öfver en dansk höfding och ristningen utförd af en norrman i hans följe. Sibbe var i forntiden ett vanligt namn i Danmark.

De allra flesta metriska runinskrifter finnas i Sverige; i de andra nordiska länderna äro de mera sällsynta. I den

ofvan sid. 38 nämnda Maeshowe-grafkammaren finnas ett par enligt norrmannen Olsen sammanhörande, delvis af kvistrunor bestående inskrifter, hvilkas författare angifves i en rad med ett annat slag af invecklade lönnrunor, som blifvit tolkade af Olsen. Inskrifterna ha följande lydelse: **þisar runar rist sa maþr · er · runstr ir fyrir uæstan haf mæþ · þæiri øksi er ati køukr trænil sonr fyrir sunan lant þrygr ræist runar þesar.**

Þessar rúnar	»Dessa runor
ræist sá maðr,	ristade den man,
er rynstr er	som runkunnigast är
fyrir væstan haf,	väster om hafvet,
með þæiri øksi	med den yxa,
er átti Gaukr,	som ägdes af Gök,
Trandils sonr,	Trandels son,
fyrir sunnan land.	i Sydlandet (på Island).
Tryggr ræist runar þessar.	Trygg ristade dessa runor.»

En islänning med namnet Trandel finnes omtalad i en isländsk ättsaga.

Med tiden upphörde i Norden användandet af stafrim (allitteration) i poesi, och slutrimmet trädde i stället. Äfven på detta byggda verser förekomma någon gång i runskrift. Som exempel kan anföras en grafsten från Vårdkumla kyrkogård i Västergötland med inskrift i upphöjdt arbete, så lydande:

ᛡᚾᚱ ⁝ ᚢᛁᚴᚴᛁᚿ ⁝ ᚴᚿᚦᛡᚿᚱ ⁝ ᛏᚢᚾᚱ ⁝ *Hær liggia faðghar twer,*

ᛡᛁᚦᛁᚾᚾ ⁝ ᚿᚴ ⁝ ᚾᚾᚿᚱᚱ ⁝ ᛡᚾᛏᚿ ⁝ ᚦᚾᚱ *Heðinn ok Enarr hæto þer.*

»Här ligga far och son; Heden och Enar hette de.»

När kristendomen blifvit mera spridd och seden att på kyrkogårdar jorda de aflidne vunnit insteg, fingo också runstenarna alltmer karaktären af grafvårdar, som restes eller lades på grafvarna. De å sådana stenar förekommande runinskrifter, hvilka ofta innehålla en uppmaning att bedja för den dödes själ, äro stundom beledsagade af en inskrift med

munkstil (»majuskler») på latin eller på modersmålet. Egendomligt nog förekomma äfven inskrifter på latin, som äro ristade med runor i stället för bokstäfver. En grafsten i kyrkan på Ekerön i Mälaren har en sådan inskrift (se bilden), som återgifven med bokstäfver lyder sålunda: *Ingeborg filia Ermundi jacet hic*, »Ingeborg, Ermunds dotter, ligger här.» På en grafsten vid Allerum i Skåne finnes hela den latinska änglahälsningen *Ave Maria* inristad med runor. Äfven utom Norden har man anträffat en dylik runristning. På en icke mer begagnad kyrkogård i Orléans i Frankrike fanns ännu i början af 1800-talet en sedan förlorad grafsten med en med runor affattad, delvis oläslig latinsk inskrift. Denna innehöll bland annat, att södermanländska munkar, som studerade vid universitetet i Orléans, ägnat minnesvården åt en i Södermanland född, år 1364 afliden borgare i nämnda stad.

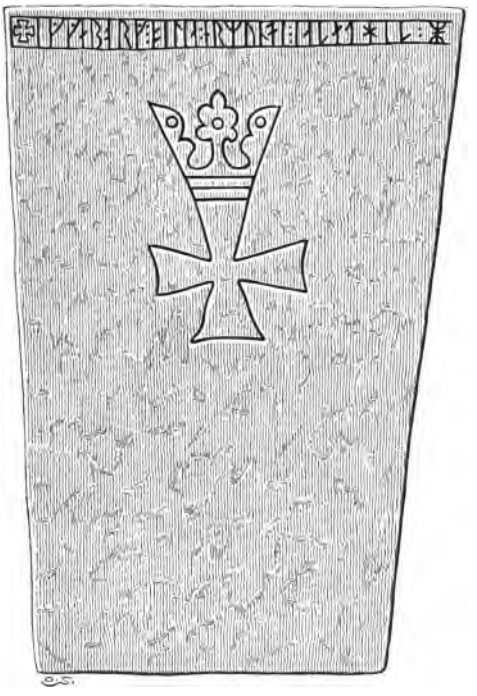

Grafsten i Ekerö kyrka. Uppland.

På mera konstnärligt utsmyckade kyrkodörrar har tillverkaren stundom i runor utsatt sitt namn. En sådan är den sid. 62 återgifna dörren från Versås kyrka, där å en järn-

ribba finnes inskriften: ᛅᛋᛘᚢᛏᛅᚱ · ᚴᛅᚱᚦᛁ · ᛅᛦᚱ »Asmund gjorde dörren.» Å den förut nämnda, i Köpenhamn förvarade dörren från Valþjófstads kyrka på Island framställes konung Teodorik stridande med en drake för att befria ett lejon. En därpå syftande runinskrift är äfven ristad på dörren. Runinskrifter ha äfven blifvit anbragta på järnringar, som fästats på kyrkdörrar. Den viktigaste af dessa finnes på Forsa-ringen, från den nu nedrifna Forsa kyrka i Hälsingland. Den är nämligen en af de längsta runinskrifterna och innehåller vårt lands äldsta i skrift affattade lagstadgande, nämligen bötesbestämmelser för den, som genom öfverfall i kyrkan störde kyrkofriden. Runmynderna äro, såsom förut nämnts, besläktade med dem, som förekomma å Rökstens-gruppen. En dylik ring från Delsbo, likaledes i Hälsingland, har en på vers affattad runinskrift, som i transskription och öfversättning lyder:

Sia ma þu a mik,	»Se kan du på mig,
œi ma þu fa mik.	ej kan du få mig.
Gunnar gærði mik,	Gunnar gjorde mig,
kirkian a mik.	kyrkan äger mig.
Salugh Maria!	Saliga Maria!»

Runinskrifter förekomma äfven på andra till kyrkorna hörande föremål, såsom rökelsekar, dopfuntar, klockor. I Danmark finnas flera rökelsekar, utförda af samme konstnär, hvilken på några af dem med runor tecknat orden: *Magister Jakobus Ruffus faber me fecit*, på andra samma mening på danska: *Mæstær Jakob Røð gorðæ mik.* På flera dopfuntar finnas runinskrifter, antingen på latin, såsom hela Ave Maria å en dopfunt från Pjätteryd i Småland m. fl., eller på modersmålet. Den märkligaste af alla är dopfunten i Åkirkeby på Bornholm, som, ehuru tillhörande en dansk kyrka, måste räknas till svenska runminnesmärken, då den är gjord af gottlandssten och inskriften är på gutniskt språk. Å densamma finnas 11

bilder i relief ur Jesu lefnad, beledsagade af förklaringar. Den ofvan sid. 63 nämnda dopfunten från Norums kyrka har inskriften ᛁᚢᚾᚾ : ᚠᛅᚱᚦᛁ »Sven gjorde [funten]», samt några lönnrunliknande tecken, hvilka dock torde stå blott som prydnader. En dopfunt från Burseryds kyrka i Småland har en runinskrift, som säger, att Arinbjörn gjort funten och att Vidkun präst skrifvit runorna.

Klocka från Saleby i Västergötland.

Äfven på kyrkklockor finnas runinskrifter, både på latin och på modersmålet. Å en sådan från Vrigstads kyrka i Småland läses hela Ave Maria, å andra blott början däraf. Inskriften på Saleby kyrkas klocka i Västergötland lyder: *þa iak var gør, þa var þushundrað tu hundrað tiughu vintr ok atta fra byrð Guðs a g l a;* därefter med vändrunor: *Ave Maria gracia plena*, samt med vanliga runor: *Dionisius siþ benediktus*, »Då jag var gjord, voro 1228 vintrar från Guds börd. Hell Maria, full med nåd! Dionysius vare välsignad.» På andra kyrksaker, såsom monstranser, vigvattenskärl, altarskåp, förekomma runinskrifter mera sällan. Däremot finnas på kyrkväggar flera sådana, oftast innehållande namnet på den eller de, som byggde kyrkan eller utförde stenhuggeriarbeten å densamma.

Af hvad här sagts om inskrifter å kyrkor och å föremål hörande till den kristna kulten synes, att de katolska andlige icke visade sig fientliga mot nordboarnes från deras hedniska förfäder ärfda skrift. De synas tvärtom ha gynnat dess användande för kyrkliga ändamål. Man torde icke misstaga sig, om man anser den så ofta förekommande änglahälsningen Ave Maria flerstädes vara ristad med runor för att gifva det med de latinska bokstäfverna obekanta folket tillfälle att lära sig den.

Liksom förhållandet var med den äldre runraden, finnas äfven inskrifter med den yngre ristade på smycken, husgeråd och andra lösa föremål. På Seland har man funnit en bronsamulett med namnet ᛋᛁᚢᚼᚱᚦ, »Sivard» samt andra runliknande tecken. I Köpenhamn förvaras en präktigt skuren isländsk armstol med runinskrift samt en guldfingerring med inskriften ᚦᛅᚱᚴᛅᛁᚱ »Torgeir». Där finnes äfven ett krucifix af hvalrosstand, som enligt en vid korsets fot anbragt latinsk inskrift tillhört Sven Estridssons »dotter Helena, som äfven kallas Gunhild», hvilket senare namn äfven är tecknadt med runor: ᚴᚢᚾᚼᛁᛚᛑ. Å den ena armen af ett litet träkors, som blifvit funnet i en graf på Grönland, finnes inristadt ᛘᛅᚱᛁᛅ, »Maria». Slutligen förtjänar att nämnas en i Statens historiska museum förvarad förgylld, med rika slingor försedd silfversked med årtalet

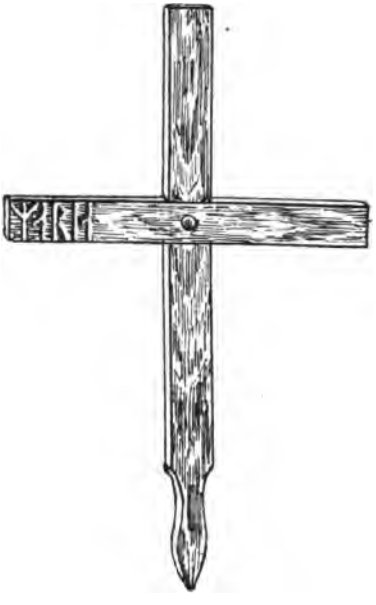

Träkors från Grönland.

1451 och som har en med runor ristad inskrift med följande lydelse i öfversättning: »Varen försiktiga, så jag beder — tänken på mig som jag på eder.» Flerstädes omtalas äfven inskrifter med runor på vapen, dryckeshorn, bälten samt på bjälkar och väggar i boningshusen. Vid Sigreifs gård i Vamlingbo socken på Gottland står ett par grindstolpar af sten, af hvilka den ena har i runor inskriften: *Olafr Suðr giarði os*, »Olof Söder gjorde oss.»

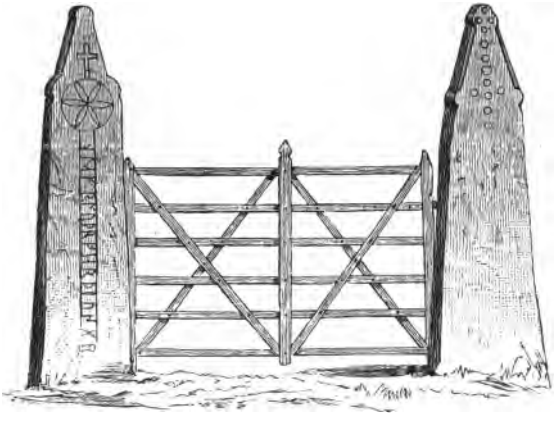

Grindstolpar vid Sigreifs i Vamlingbo socken på Gottland.

Äfven förekomma runinskrifter, som tydligen äro ristade blott för nöjes skull eller rent af af okynne. I Statens historiska museum finnes en tegelsten, hvarå äro inristade runorna ᛅᚴᛅ ᛋᚢᛘ ᛚᛅᛒᛅᛋ *Ego sum lapis*, »Jag är en sten».

Under medeltiden fingo runorna för en kort tid äfven ett slags officiell användning. Tvenne nordiska konungar, den öfver Danmark och Norge härskande Magnus den gode († 1047) samt den danske konungen Sven Estridsson († omkr. 1075) läto nämligen slå mynt med runinskrift. Mer än ett femtiotal sådana danska mynt finnas kvar samt åtskilliga norska. Några svenska runmynt känner man däremot icke.

I det föregående har talats om runorna såsom ristade hufvudsakligen på minnesmärken samt på kyrkliga och stundom äfven på andra föremål. Frågar man sig åter, om de icke, liksom våra bokstäfver, brukades till skriftliga meddelanden, till böcker, anteckningar o. d., så kunde man vara böjd för att utan vidare besvara denna fråga med ja. Det låter ju knappast tänka sig, att en skrift, som så ofta användes på den omedgörliga stenen och äfven på metaller af skilda slag, icke skulle ha användts på mera lätthandterligt material. Pergament och papper kände man visserligen icke i Norden under hednisk tid, men på trä kunde ju skrift anbringas både genom inristning och i färg. Äfven andra ämnen kunna tänkas såsom underlag. Att runinskriften sålunda brukades, intygas redan, såsom ofvan sid. 5 omtalas, af Venantius Fortunatus samt flera århundraden senare af Saxo. Men äfven andra bevis finnas. År 1189 led en isländsk präst Ingemund Torgeirsson skeppsbrott vid Grönland och omkom tillika med sina följeslagare i en berghåla. Fjorton år senare funnos där deras döda kroppar samt en runskrift i vax, som berättade deras öde. Runristningar på trä, »runkaflar», omtalas flerstädes. Kort innan Snorre Sturleson år 1241 mördades, erhöll han ett budskap ristadt på trä, således en runkafle, men runorna voro af en så invecklad art, att hvarken han eller någon annan kunde tyda dem. Man antog sedan, att det var en varning för de anslag, som förehades mot hans lif. Den norske konungen Håkan Håkansson fick 1266 genom en runkafle underrättelse om att hans motståndare Ribbunge-konungen Sigurd var död. Och ett ojäfvigt bevis för att runorna begagnades på detta sätt har man ännu kvar i de ofvan sid. 49 omnämnda, i Norge funna runkaflarna, af hvilka den ena innehåller några verser, den andra en upplysning om ett misslyckadt förlikningsförsök.

Men äfven för vidlyftigare uppteckningar synes runristning på trä någon gång ha blifvit använd. I Egil Skallagrimssons saga berättas, huru Egil, som af sorg öfver sonen Bodvars död ville genom svält göra slut på lifvet, af dottern Torgerd öfvertalades att dikta ett sorgkväde öfver den döde, hvilket dottern lofvade att inrista på kafle. Egil diktade då det berömda, af tjugufyra åttaliniga strofer bestående kvädet Sonatorrek (Sonförlusten) och fick därigenom åter kraft att lefva. I Grettes saga berättas också, huru en dotter ristade sin faders kväde på kafle.

Sådana vidlyftiga runristningar voro dock säkerligen undantag. Då de norska och isländska skalderna för Nordens konungar och stormän föredrogo sina drapor, var det vanligt, att dessa inlärdes af några bland hirden, och det finnes till och med exempel på att en konung nekade skalden hans belöning, om han icke stannade så länge, att hofmännen kunde lära sig utantill den till konungens ära diktade sången. Ingenstädes talas om, att sångerna blifvit upptecknade i runskrift. Det är icke heller troligt, att några mera betydelsefulla historiska anteckningar affattats med runor. De isländska historieskrifvarne nämna som källor blott skaldernas sånger och gamla mäns berättelser.

Huruvida något af de nordiska landskapslagarna varit med runor ristadt å träskifvor, kan ej med säkerhet afgöras. Att sådana uppteckningar funnits, göres troligt af den från slutet af 1000-talet härrörande Forsa-ringen (se sid. 69), och detta antagande vinner möjligen stöd af det, som i Upplandslagen säges om Vigers flockar samt af lagarnas indelning i balkar. Någon vidlyftigare litterär användning af runskriften kunde dock icke gärna förekomma, förrän man fick ett bättre skrifmaterial än trä, sten och metall, men då man i pergamentet erhöll ett sådant, blefvo runorna öfver-

flödiga genom de samtidigt införda latinska bokstäfverna. Att det dock under medeltiden funnits böcker, om också jämförelsevis fåtaliga, som voro med runor skrifna på pergament, är tämligen säkert. Olaus Magnus berättar i sin på latin skrifna »Historia om de nordiska folken», att på hans tid funnos några runböcker i Uppsala domkyrka, i Skara kyrka samt på några andra ställen, och Bureus omtalar »en gammal svensk krönika mest med runor, hvilken af en Bille blifvit tagen utur Uppsala boksamling». Den danske fornforskaren O. Worm säger också, att han både sett och ägt

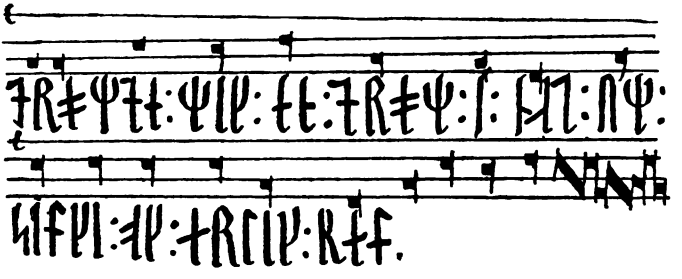

Folkvisa med noter ur Codex runicus.

runhandskrifter. Huruvida dessa uppgifter fullt stämma med verkligheten, är naturligtvis omöjligt att afgöra. Till vår tid finnas blott tvenne runhandskrifter från medeltiden bevarade, men ännu på 1600-talet fanns dessutom en tredje, som lyckligtvis aftrycktes, innan den, antagligen vid Köpenhamns brand 1728, blef förstörd.

Den märkligaste af dessa handskrifter är den danska »Codex runicus», som nu förvaras i Arnemagneanska samlingen i Köpenhamns universitetsbibliotek. Den består af 100 pergamentsblad i vanligt oktavformat och är helt och hållet skrifven med prydliga Valdemars-runor, 14 rader på hvarje sida. Här och där äro ett eller flera ord eller enskilda runor skrifna med rödt bläck. Codex runicus, som finnes utgifven

i fotolitografiskt aftryck af professor Thorsen, innehåller hela Skånelagen, den skånska kyrkolagen, ett par danska konungalängder, redogörelse för den gamla gränsen mellan Sverige och Danmark samt till slut ett par rader af en dansk folkvisa med noter (»Drömde mig en dröm i natt om silke och ärlig päll»). De bägge lagarna, hvilka upptaga nio tiondelar af boken, äro skrifna af samma hand mot slutet af 1200-talet, det öfriga är något senare tillfogadt af en annan hand.

Den till tiden närmaste af de nämnda runhandskrifterna var den, som ofvan omtalades såsom förlorad. År 1626 utgafs den, aftryckt med runtyper, af O. Worm i dennes arbete »Fasti danici» (d. ä. Danska kalendrar). Handskriften, som funnits i ett bibliotek på Jutland, bestod från början af ett stort pergamentsblad, på hvars ena sida runkalendern var i 12 afdelningar nedskrifven. På andra sidan funnos anteckningar rörande tideräkningen med anvisningar för finnande medelst runkalendern af tiderna för påsk och advent, m. m. Vidare meddelas världsåldrarnas längd från Adam till Noak, Abraham o. s. v., samt hvarjehanda upplysningar om några bibliska personer. Till sist omtalas, att »detta rim skrefs» år 1328. Språket visar, att handskriften är af gottländskt ursprung.

Den tredje runhandskriften, som består af sex små pergamentsblad utan början och slut, förvaras nu i K. biblioteket i Stockholm. Den fanns i början af 1700-talet i Vallentuna kyrka i Uppland och blef kort därefter utgifven i träsnitt samt i slutet af 1800-talet i fotolitografi. Innehållet utgöres af en s. k. Marieklagan, eller ett samtal mellan en bedjande kristen och jungfru Maria. Handskriften antages härröra från början af 1400-talet och anses af språkmännen ha en dansk till upphofsman.

Rörande runhandskrifternas förhållande till den med latinska bokstäfver skrifna litteraturen ha motsatta åsikter fram-

trädt. Schlyter, utgifvaren af Sveriges gamla lagar, säger, att runhandskriften af Skånelagen »endast kan förklaras såsom ett besynnerligt antikvariskt infall», samt antyder, »att en människa, som funnit nöje i att öfva sig i att skrifva runor», afskrifvit den efter en annan med vanlig skrift, en förklaring som, då man ser på bokens storlek, förefaller bra orimlig. Och den siste utgifvaren af Marieklagan anser, att någon klosterbroder »väl hufvudsakligen för eget nöje» nedskrifvit den. Thorsen och andra åter antaga, att runorna användts för litterärt ändamål i vidsträcktare mån, än man af bevarade urkunder kan se, och att det verkligen funnits en med runor skrifven litteratur.* Det enklaste sättet att förklara uppkomsten af de runböcker, som möjligen funnos under medeltiden, är väl det, att de andlige, den tidens kulturbärare, för skrifter, som voro afsedda för de icke boklärde, hvilka ju enligt så många vittnesbörd höllo fast vid de fäderneärfda runorna, använde dessa af samma anledning, som man ända till senare tider tryckt med fraktur sådana böcker, som voro ämnade till läsning för samhällets bredare lager.

Att kännedomen om runorna lefde kvar i Norden på många ställen långt in i nyare tiden, därför finnas flera bevis. Den danske riksamiralen Mogens Gyldenstierne har i en dagbok, som han förde under ett sjötåg 1543, skrifvit fem hela sidor med runor, och äfven en hans kusin, kanonikus Bille, har för anteckningar betjänat sig af runskriften. På Island brukades denna skrift länge. Runristade likstenar finnas från 1300-, 1400- och 1500-talen, en till och med med årtalet 1681. I Sverige var förhållandet detsamma, och somligstädes voro runorna i bruk ännu längre. Biskop Brasks sekreterare

* Som bevis på huru ofta äldre handskrifter gått förlorade nämner Thorsen, att af Skånska kyrkolagen togos mer än 20 afskrifter, så att en kunde sändas till hvarje härad, men att icke en enda af dessa finnes bevarad.

Spægelbærg skref 1523 sitt namn med runor, och under Gustaf Adolfs polska krig säges Jakob de la Gardie hafva i hemliga instruktioner användt runor såsom chiffer. På Gottland finnas runinskrifter från 1500- och 1600-talen, ja till och med en från slutet af 1700-talet. Enligt Bureus var hos dalkarlarne ett runalfabet i bruk på 1500-talet, hvilket bekräftas af en runinskrift på Älfdals-dialekt å en nu i Statens historiska museum förvarad stol från Lillhärdal, som af Bugge hänföres till omkr. år 1600. Utförd af en älfdaling är ock efter all sannolikhet en runristning, som finnes öfver dörren till ett gammalt loft i Orseblecks by i Orsa socken i Dalarne. Den är åtföljd af årtalet 1635 och säger, att »Erik Olsson har gjort loftet». Att i Älfdalen runorna voro i bruk ännu på 1700-talet omtalas för öfrigt af Linné i hans Dalaresa samt i en 1773 af Ihre och Götlin utgifven disputation »De runarum in Svecia occasu», där det säges, att älfdalingarne för enskilda anteckningar och budskap betjänade sig af en med några nya tecken tillökad runrad.

Ehuruväl runskriften, såsom synes af hvad här nämnts, långt in i nyare tiden bibehölls i ett par svenska bygder, kan man dock säga, att den i det hela taget upphörde med medeltidens slut. Den hade länge varit hufvudsakligen en folkets skrift i motsats till de lärdes latinska. Vid slutet af 1500-talet började åter de lärde, med Bureus i spetsen (jfr sid. 12), sysselsätta sig med runorna. Intresset för deras studium blef under Sveriges storhetstid lifligt, och man ansåg sig kunna återigen använda runorna i inskrifter på minnesvårdar likaväl som inskrifter på latin. En sådan runinskrift finnes på Verelii († 1682) grafvård å Uppsala kyrkogård. Äfven några andra runristade grafvårdar finnas; trenne sådana från senare tid stå på Stockholms norra begrafningsplats, en af dessa öfver fornforskaren A. E. Holmberg

(† 1861). Runor ha också blifvit använda till andra inskrifter, såsom vid S:t Erikskällan i Uppsala, å fotställningen till Molins Bältespännare i parken vid Nationalmuseum i Stockholm, samt å sigill, skådepenningar o. dyl. Såsom prof på modern runskrift kan anföras ristningen kring öfre kanten af sockeln till den nyssnämnda bronsgruppen af Molin. Orden, som här syfta på bildserien å sockelns sidor, äro hämtade ur eddasången Hamdismál, där de uttalas af Gudrun:

ᚼᛁᚾᛋᛏᚨᚦ × ᛁᛉ × ᛁᚴ × ᚢᚱᚦᛁᚾ × ᛋᛁᛉ × ᚼᛋᛒ × ᛁ × ᚼᚢᛚᛏᛁ × ᚠᚼᛚᛁᚾ × ᚼᛏ × ᚠᚱᛁᚼᛏᚢᛉ × ᛋᛁᛉ × ᚠᚢᚱᚼ × ᚼᛏ × ᚴᚢᛁᛋᛏᛁ·

Einstóð em ek orðin	»Ensam är jag vorden
sem ǫsp i holti,	som asp i skogen,
fallin at frændum	fränder jag mist
sem fura at kvisti.	som furan kvistar.»

Någon gång ha runor för nöjes skull inhuggits i sten och sedan tagits för att vara gamla. Till och med verkliga runförfalskningar finnas, d. v. s. nya runskrifter både å stenar och papper, som af sina upphofsmän utgifvits såsom härrörande från forntiden.

Men äfven naturen kan gifva anledning till sådana mystifikationer. Saxo berättar, att det i Blekinge fanns å en klippa en runinskrift rörande Bråvalla-slaget, och nämner, att den danske konungen Valdemar Sejr († 1241) sände några personer med uppdrag att tolka inskriften, något som dock misslyckades. Antagligen var det fråga om Runamo i norra Blekinge, hvarå finnas runliknande figurer. I »Gerda» skrifver Tegnér om denna klippa:

Vårsol sken på Runamo,
där, om du vill sagan tro,
Hildetand i forna tider

högg i berget fädrens strider,
väldig runskrift half mil lång,
nu förnött af vandrarns gång.
Här och där de djärfva dragen
stå oläsliga i dagen,
lika dragen till att se
på en död: förr talte de
jordiskt språk; hvad nu de mena
veta andarne allena.»

Flera gånger har denna »inskrift» varit föremål för lärda mäns undersökningar. I senare tider har man dock kommit på det klara med att den blott är en naturens lek: tvenne jämnlöpande sprickor i berget samt mellan dem gående tvärsprickor.

* * *

I det föregående har blott talats om runorna såsom skrift. Hos de gamla nordboarne hade dock ordet runor en vidsträcktare betydelse: det innefattade nämligen hela tidens vetande, och runkunnig var detsamma som kunskapsrik. Men man tillade runorna äfven en magisk kraft, man trodde sig genom dem få makt både öfver naturen och öfver människor. Det talas om *hugrunor*, som gåfvo vishet, om *segerrunor*, som förlänade seger, om *ölrunor*, som framkallade kärlek o. s. v., och runorna ansågos i allmänhet vara synnerligen användbara för trolleri och besvärjelser. I en af eddasångerna, nämligen »Sången om Sigdrifva», valkyrjan, som Sigurd Fafnesbane på Hindarfjället väckte ur trollsömnen, finnas några strofer, som äro mycket upplysande i fråga om de enligt nordbons tro i runorna inneboende krafterna. Sigurd bad Sigdrifva lära honom visdom, om hon kände tidender ur alla världar. Hon tog då ett horn, fullt med mjöd, och gaf honom minnesdryck:

Öl jag dig bjuder,
brynjetings-höfding,
med kraft och härlig
heder blandadt,
fullt af sånger
och signande ord,
goda galdrar*
och gammanrunor.

Segerrunor skall du kunna,
om du vill seger hafva,
rista dem på svärdets hjalt,**
några vid udden,
några vid eggen,
och nämna två gånger Ty.

Ölrunor skall du kunna,
om af en annans hustru
du, sveklös, ej svikas skall.
Rista dem å hornet
och å handens rygg,
och märk nageln med Nöd.

Bränningsrunor skall du rista,
om du bärga vill
segelhästen på hafvet.
Rista dem på stammen
och på styrbladet,
bränn in dem med eld i åran!
Hur bränning bryter
och bölja svartnar,
hinner du då hamn från hafvet.

Hugrunor skall du kunna,
om högre än andra
du vill i visdom vara.
Dem alla tydde,
dem alla ristade,
dem alla Oden uttänkte
af den dryck,
som drupit hade
ur Heiddropnes*** hufvud
och af Hoddrofnes† horn.»

Därefter skildras, huru Oden funnit runorna genom att lyssna till talet från Mimers hufvud och huru de blefvo spridda till all världen. — Äfven i Havamal samt i folkvisorna talas flerestädes om runornas trollkraft.

Sid. 39 nämnes, att ett med runor skrifvet »nid», d. v. s. nidskrift, finnes i en fornengelsk handskrift. En därom påminnande mera egendomlig än älskvärd sed omtalas stundom, nämligen bruket att resa nidstång. Man uppreste en stång, ofta med ett hästhufvud öfverst, och å denna inristades med

* Trollsånger.
** Fäste.
*** Mimer, vishetens gud.
† Solen.

runor förbannelser eller trollformler, riktade mot hatade ovänner. Detta bruk är förbjudet i Islands gamla lagbok Grågås.

* * *

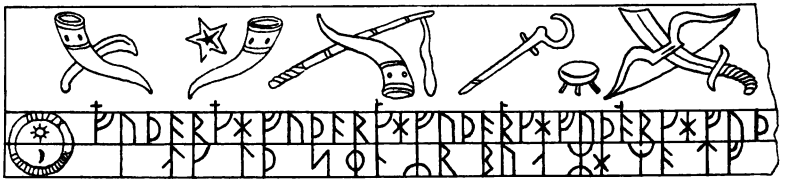

Januari månad från en runstaf. 2/3.

Återstår nu att tala om ett område, där runorna allra längst bibehöllo sig, ja icke fullständigt kommo ur bruk förrän under förra århundradet, nämligen runkalendrarna. Dessa hjälpmedel för tideräkningen inristades på träskifvor, stafvar, käppar, verktyg o. dyl. samt skrefvos någon gång, såsom den sid. 76 nämnda, på pergament. Då det vanligaste materialet var trästafvar, bruka de olika slagen af runkalendrar sammanfattas under benämningen *runstaf*. Denna var inrättad på följande sätt. För att beteckna dagarna i året användes de 7 första runorna ᚠᚢᚦᚬᚱᚴᚼ, hvilka i samma ordning upprepades 52 gånger (= veckornas antal), hvarefter åter följde den första runan ᚠ. Dessa 365 mynder voro indelade i 12 grupper, månader, med så många mynder i hvar grupp, som de särskilda månaderna ha dagar. Hvarje datum återkom sålunda det ena året efter det andra på samma runmynd. Ej så med veckodagarna. Eftersom det vanliga året har en dag öfver 52 veckor och därför börjar och slutar på samma veckodag, kom alltid ett nytt år att börja med ny veckodag, men då de 7 första runorna ständigt upprepas, inträffade hvarje särskild veckodag på samma runmynd hela året igenom.

Visste man, med hvilken runa en dag i veckan betecknades, så voro också de andra veckodagarnas runor för det året gifna. Om t. ex. ett år började med en fredag, betecknades alla fredagar det året med ᚠ, lördagen med ᚢ, söndagen med ᚦ (= »söndagsbokstaf» i almanackorna) o. s. v. Då detta år också slutade med en fredag, måste det följande börja med lördag, som nu fick ᚠ till tecken, i följd hvaraf söndagen betecknades med ᚢ, som således det året blef söndagsbokstaf, måndagen med ᚦ o. s. v. Under skottår inföllo veckodagarna på samma runor blott till den 24 febr., då den s. k. skottdagen insköts och den 24:es runmynd fick beteckna den 25:es veckodag, hvarigenom en ny söndagsbokstaf tillkom. Ett skottår fick sålunda dubbel söndagsbokstaf. Då veckan har 7 dagar och skottår inträffar hvart 4:e år, dröjde det 28 år*, innan datum och veckodagar åter fingo fullt samma förhållande till hvarandra och skottåret återigen samma dubbla söndagsbokstaf.

Ofvanför här beskrifna datumrad å runstafven voro vid vissa runor inristade tecken, som hade afseende på årstiderna eller vissa landtliga och medborgerliga förrättningar. Sålunda betecknade t. ex. en rättvänd båt den tid, då islossningen vanligen inträffar, en upp och nedvänd båt vattnens tillfrysande, en lie första slåtterdagen, en trefot tingstiderna. Julfirandet antyddes med upprättstående dryckeshorn, julens slut med ett upp och nedvändt horn. Andra bilder användes för att beteckna helgonens dagar, t. ex. en krönt bröstbild för S:t Eriks, en stridsyxa för S:t Olofs dag, eller helgdagar, t. ex. ett lindebarn för juldagen, en knif för nyårsdagen, tre kronor eller en stjärna för trettondagen (heliga tre konungars dag) o. s. v.

Under datumraden fanns på runstafven en annan rad, bestående af de 16 runorna samt ᛏᛯᛞ (*árlogr*, *tvimaðr*, *bælgþórr*).

* En sådan period om 28 år kallas i vår almanacka solcirkel.

Dessa mynder beteckade nytändningarna — de måste vara till antalet 19, eftersom månskiftena efter 19 år* återkomma på samma dagar — och voro följaktligen placerade så, att hvarje mynd återkom hela året igenom med 29 eller 30 dagars mellantid. Den mynd, som under ett år visade nytändningarna, var det årets prim eller primstaf (motsvarande kyrkokalenderns gyllental**). Om ᚠ var prim ett år, blef ᚢ prim det följande, ᚦ det tredje året o. s. v.

Ifall man för ett visst år kände söndagsbokstafven och primstafven, kunde man med runstafvens hjälp räkna ut, när påskfullmånen (första fullmånen efter vårdagjämningen) skulle inträffa, och sålunda bestämma tiden för påskens firande samt därmed de andra rörliga helgdagarna. För att underlätta dylika uträkningar fanns upprättad en s. k. påsktafla, där hvar och en af solcirkelns söndagsbokstäfver motsvaras af de 19 primstafvarna, hvadan den omfattar 28 × 19 = 532 år (åren 1140 — 1672). En sådan påsktafla fanns å den ofvan omtalade af Worm utgifna gottländska runkalendern. Denna är daterad på följande sätt: **att · þusund · ar · ok · þryhundraþ · ara · ok · tiuhu · ar · ok · ata · ar · uaru · liþin · af · kus · bürþ · þa · en · þitta · rim · uar · skriuat · þa · uar · ᚦ · ok · ᚢ · sunnutahr · og · ᛯ · i · siaunþu · raþu · i · tafluni · prim ·** »Ett tusen år och tre hundra år och tjugu år och åtta (1328) voro lidna efter Guds börd, då detta rim blef skrifvet; då var ᚦ och ᚢ (= CB) söndagsbokstaf och ᛯ var prim (18 gyllental) i 7:e raden å påsktaflan.»

Huru runstafven, som icke varit i bruk utanför Skandinavien och Finland, uppkommit, kan icke med säkerhet

* Denna period kallas måncykel.

** Gyllental är ett ord, som härledes från den gyllene inskrift, hvarmed den af atenaren Meton på 430-talet f. K. uträknade måncykeln å Pnyx' murar inristades. De för den kristna kyrkokalendern en gång fastställda gyllentalen bibehöllos oförändrade på sina dagar, utan afseende på att nytändningarna under medeltiden inträffade något tidigare.

sägas. Att på densamma användas för primstafvarna de 16 runorna jämte tre nybildade tecken men icke de yngre stungna runorna, skulle möjligen tyda på hög ålder. Antagligen har runstafven, hvars kyrkliga karaktär är påtaglig, blifvit utförd efter utländska förebilder. I Tyskland hafva på samma sätt inrättade s. k. »bondekalendrar» varit i bruk. Germanisches Museum i Nürnberg äger en sådan kalender på pergament från slutet af 1300-talet; den öfverensstämmer med runstafven utom däruti, att för betecknandet af veckodagarna användas bokstäfverna *abcdefg* samt att gyllentalen angifvas af kvistrunliknande tecken, hvilka utgöra ett slags siffror, bildade med ledning af de romerska talteckнen. I Steyermark skola dylika kalendrar, tryckta på papper, varit i bruk i slutet af förra århundradet och äro det kanske ännu. Äfven från England omtalas att likartade i trä skurna kalendrar, s. k. clogs, begagnats ännu i slutet af 1600-talet.

Olaus Magnus påstår, att vid hans tid hvarje gubbe och yngling af den svenska allmogen kunde med runstafvens tillhjälp förutsäga månskiften och festdagar långt fram i tiden. Under 1500-talet började almanackor att utgifvas i Sverige. Det är tydligt, att därigenom runstafvens bruk skulle minskas, och oaktadt konsten att skära runstafvar stundom uppmuntrades af regeringen, började allmogen alltmera bortlägga dem, i synnerhet sedan deras användande blifvit försvåradt genom införandet år 1753 af den nya stilen. Allmogemän, som förstodo sig på runstafven, funnos dock, såsom ofvan antyddes, ännu under förra århundradet, och till och med under dess senare hälft användes tobaksdosor af mässing, hvarå fanns en efter densamma uppställd kalender, där dock runorna voro utbytta mot latinska bokstäfver.

* * *

Liksom inskrifterna med de äldre runorna äro äfven de med den yngre, nordiska runraden affattade inskrifter i flera afseenden af mycket stort värde. De äro det först och främst såsom språkliga urkunder, i det att de utgöra de enda skriftliga dokument vi hafva på nordiskt språk från de århundraden, som gingo närmast före den tid, då i slutet af 1100-talet en med latinska bokstäfver skrifven litteratur började uppkomma. De äldre runinskrifternas språk var, såsom ofvan omtalats, gemensamt för hela den skandinaviska Norden. Detsamma kan i det hela taget sägas om det språk, som framträder i runinskrifterna från vikingatiden och det närmast därefter följande århundradet. Sid. 26 talades om att språket i Norden under vikingatiden var underkastadt stora förändringar, men dessa voro öfver hufvud så ensartade öfver hela området och det språk, som därigenom uppkom, så likformigt, att nordboarne länge icke blott betraktade sig som stamförvanter utan äfven ansågo sig tala samma tungomål, hvilket de själfva kallade dansk tunga. Detta språk började dock så småningom, såsom af runinskrifterna framgår, klyfva sig i tvenne munarter, den västnordiska och den östnordiska. Ur den förra uppkom det norska litteraturspråket, *fornnorskan*, som i följd af Norges politiska förening med Danmark vid reformationstiden upphörde att användas som skriftspråk och såsom sådant ersattes af danskan. Det norska språket lefde sedan splittradt i dialekter, som först under 1800-talet gifvit upphof till ett litteraturspråk, det *norska landsmålet*, »nynorsk», hvilket synes föra en hopplös kamp mot städernas och de bildade klassernas språk, som i skrift visserligen nära öfverensstämmer med danskan men till uttalet himmelsvidt skiljer sig därifrån och liknar svenskan och hvars ordförråd också alltjämt får en mera norsk färg. Detta språk kallas af norrmännen *norska* eller dansk-norska (riktigare vore väl

norsk-danska). Från det fornnorska språket afskilde sig i vissa afseenden islänningarnes språk, *isländskan*, som, ehuru äfven den undergått stora förändringar, dock i böjning och ordförråd behållit så mycket af det gamla, att den isländske bonden ännu utan vidare kan läsa de på 1200- och 1300-talen författade sagorna. Den östnordiska dansk-svenska munarten bibehöll i runinskrifterna en enhetlig karaktär; den sid. 76 omtalade gottländska runkalendern ansågs till och med länge såsom dansk, och den i Vallentuna kyrka funna af en dansk man skrifna Marieklagan betraktades såsom svensk. På 1200-talet började dock sydskandinavernas språk, *danskan*, i viktiga afseenden skilja sig från *svenskan*, hvilken liksom de norska folkdialekterna stod kvar på en äldre ståndpunkt.

Men äfven i andra än språkliga afseenden äro runinskrifterna af betydelse. De rent historiska upplysningar de innehålla äro visserligen icke så gifvande, ehuru de ingalunda kunna frånkännas värde — man behöfver blott påminna om de danska historiska runstenarna och om de inskrifter, som vittna om svenskarnes deltagande i vikingafärderna o. s. v. Af större vikt äro de kulturhistoriska upplysningar vi från runinskrifterna kunna hämta. De bidraga till att upplysa oss om bosättningens gång, af de å dem förekommande talrika personnamnen kan man draga slutsatser om nordboarnes föreställningssätt, af de yttranden, som fällas om dem, till hvilkas minne runstenarna restes, ser man, hvilka karaktärsegenskaper skattades högt af våra förfäder o. s. v. De lära oss ock, att familjebanden hos dem voro starka, att kvinnan intog en aktad ställning i samhället, att nordboarne uppskattade likaså väl fredliga värf som krigiska idrotter, det framgår af dem, att sång och saga lefde på folkets läppar. Öfver hufvud kan man säga, att de från 900-, 1000- och 1100-talen härrörande runinskrifterna bekräfta den framställning

af nordboarne, som vi finna i de på 1200- och 1300-talen upptecknade isländska sagorna. Den bildningsgrad, hvartill Nordens inbyggare hunnit vid tiden för kristendomens införande, höjde sig knappast under det närmast efterföljande tidehvarfvet, och man har med skäl påstått, att skrifkonsten, d. v. s. här kännedomen om runskriften, var mer allmänt spridd under 1000- och 1100-talen än vid medeltidens slut, då det ju till och med fanns medlemmar af konungens råd, hvilka icke kunde skrifva sitt namn.

Äfven ett visst praktiskt värde kan man i vår tid tillerkänna runinskrifterna. De äro, som ofta här framhållits, i de flesta fall minnesskrifter och innehålla därför en stor mängd personnamn. Ehuru dessa egentligen motsvara våra dopnamn, lämpa de sig ofta nog synnerligen väl till familjenamn, och då behofvet att antaga sådana börjat alltmera göra sig gällande hos allmänheten, torde man hafva en god namnkälla i runinskrifterna. Men från dem kan man äfven hämta många klangfulla till dopnamn passande namn. Det är tydligt, att de gamla nordiska namnen oftast stämma bättre med hela vårt språks lynne än de utifrån hämtade, och då ett barn skall döpas, kan det ju vara lika så godt att taga dess namn från en på ens gård eller vid fädernehemmet stående runsten som från en roman eller en tidning.

Några stora bidrag för höjandet af nutidens kulturlif kunna dock icke sökas i de i allmänhet kortfattade och enformiga runinskrifterna. Man kan till och med ha skäl att med ett visst vemod betrakta dem. Runorna, särskildt den äldre af 24 mynder bestående runraden, voro fullt ut lika användbara för skriftligt bruk som de bokstäfver, hvarmed grekernas och romarnes klassiska litteratur upptecknades, och de voro kända nära tusen år här i Norden, innan någon skriftlig litteratur, i följd af den genom präster och

munkar införda kristna kulturen, kunde uppkomma. Våra förfäder förmådde nämligen icke af sig själfva, utan främmande hjälp, nå det kulturstadium, som fordras för att ett litterärt skapande af högre värde skulle blifva möjligt; därför behöfde de gå i skola hos de mera bildade folken i söder och väster. De bekräfta sålunda, i likhet med många andra folk, Tegnérs påstående:

»All bildning står på ofri grund till slutet;
blott barbarit var en gång fosterländskt.»

Detta hindrar dock icke, att det kan vara mödan värdt att ägna några stunder åt studiet af våra förfäders skrift. Liksom man med intresse tager eller åtminstone bör taga kännedom om sina föräldrars, sina förfäders och i allmänhet sin släkts lefnadsöden, äfven om man i vissa fall nått längre än de, så bör man ock finna det värdt att lära känna icke blott sitt folks yttre öden under framfarna dagar utan äfven dess kultur och dess inre lif. Den, som skaffar sig en sådan kunskap, får därigenom en starkare känsla af samhörigheten med sina landsmän, han bindes fastare vid det folk han tillhör och blir medveten om de band, som förena detta med dess närmaste stamfränder, d. v. s. fosterlandskärleken stärkes och stamkänslan väckes. Liksom andra grenar af fosterlandets häfder torde härtill kunna i någon mån bidraga äfven ett flyktigt studium af våra förfäders skrift och den låt vara fattiga litteratur, som med densamma är affattad.

Pris 1 kr. 25 öre.

YC 5244

M300582

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY